

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju - Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Integracija migranata u prostor grada – studija slučaja kulinarsko jezičnog kolektiva Okus
doma

Studentica: Iva Grubiša

Mentorice: izv. prof. dr.sc. Nevena Škrbić Alempijević

dr.sc. Jana Šarinić, viša asistentica

Zagreb, 2016.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Integracija migranata u prostor grada - studija slučaja kulinarsko jezičnog kolektiva Okus doma“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorica dr. sc. Nevene Škrbić Alempijević i dr. sc. Jane Šarinić. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. TEORIJSKI OKVIR.....	8
3. OTVORENI GRAD?	18
4. RAZNOLIKA ISKUSTVA GRADA.....	25
4.1. Iskustva života u Zagrebu kroz osjećaj integriranosti	30
5. HRANA KAO MEDIJ	33
5.1. Kuhanje u Okusu doma kao medij izlaska iz pasivnosti	33
5.2. Hrana kao pokušaj približavanja različitosti	40
5.2.1. Je li hrana ujedno i medij egzotiziranja?	44
5.3. Hrana kao medij stvaranja doma i osjećaja pripadanja	47
6. ZAKLJUČAK	50
7. PRILOZI.....	53
7.1. POPIS PRILOGA.....	59
8. LITERATURA.....	60
9. IZVORI	64
10. SAŽECI.....	66

1. UVOD

Počeci priče o Okusu doma sežu u 2006. godinu. Volonteri Centra za mirovne studije odlazili su jednom tjedno u Prihvatilište za tražitelje azila u Kutini te su nastojali uspostaviti kontakt s ljudima koji su tamo privremeno boravili, upoznati ih i pružiti im podršku. No, upoznavanje nije bilo jednostavno, ljudi, mnogi od kojih su proživjeli teške traume prije svog dolaska u Hrvatsku, teško su se otvarali pa je komunikacija ostajala ograničena i površna. No, provodivši vrijeme s tražiteljima azila, te promišljajući načine kako uspostaviti kvalitetniji kontakt, javila se ideja o pokretanju druženja uz kuhanje i pripremanje jela kako bi se ljudima omogućila prilika da se izraze i predstave, a da pritom ne moraju nužno govoriti o traumama s kojima se možda nisu bili spremni suočavati. S vremenom, takve su radionice i druženja postajale platformom kroz koju su tražitelji azila mogli govoriti o svom podrijetlu, domu, obitelji, kulturi te razlozima zbog kojih su morali napustiti svoje zemlje, a sve kroz pripremanje jela i prenošenje recepata koji su ih podsjećali na dom i obitelj koje su izgubili ili ostavili za sobom. Uvidjevši potencijal ovakvih druženja, volonteri su počeli prikupljati i zapisivati recepte i priče osoba koji su recepte prenosili s idejom da se objavi knjiga, kuharica koja će povezati naoko "egzotična" jela i začine, sa stvarnim pričama i iskustvima ljudi koji su sjećanja na te recepte donijeli sa sobom u Hrvatsku te crticama o geopolitičkom stanju zemlje iz koje ta osoba dolazi, a s ciljem pružanja prostora za predstavljanje novopridošlim ljudima te senzibilizacije lokalne javnosti naspram tražitelja azila u Hrvatskoj.

Gotovo deset godina kasnije, 2014. godine, objavljena je kuharica pod nazivom *Okus doma*, autorice Emine Bužinkić. Paralelno s prikupljanjem recepata i radom na kuharici, snimljen je i istoimeni dokumentarni film u režiji Martine Globočnik i produkciji kolektiva *Fade In* uz suradnju s Centrom za mirovne studije, koji je prikazan u veljači 2016. godine na Međunarodnom festivalu dokumentarnog filma *ZagrebDox*. U periodu od ožujka 2014. godine do kraja veljače 2015. godine *Okus doma*, sada već deklariran kao kulinarsko jezični kolektiv, bio je dijelom projekta *Kvalitetnim rješenjima k integraciji izbjeglica* koji je financirala Europska komisija. Tijekom potonjeg razdoblja, članovi Kolektiva među kojima su bili pojedinci koji su dobili međunarodnu zaštitu, oni koji su ju zatražili i iščekivali rješenja svojeg zahtjeva, oni koji su u Hrvatsku migrirali s raznovrsnim motivima te nisu zatražili zaštitu, kao i oni koji su rođeni i žive u Hrvatskoj, organizirali su niz kulinarskih radionica i prezentacija kojima su nastojali skrenuti pažnju ka marginaliziranim migrantskim skupinama i poteškoćama s kojima se susreću u procesu integracije. No, osim ovog djelovanja usmjerenog ka senzibilizaciji javnosti, u spomenutom se periodu javila i ideja da se aktivnosti i ciljevi

Kolektiva usmjere i prema mogućnostima samozapošljavanja migranata, pa su se pokrenule radionice i seminari o zapošljavanju te socijalnom poduzetništvu. Nedugo nakon što je projekt službeno završio, članovi Okusa doma pokreću kampanju za društveno financiranje (*crowdfunding*) u cilju prikupljanja sredstava za pokretanje *catering* službe, a time i službenog uključivanja na lokalno tržište rada. Paralelno s kampanjom koja je uspješno završena s dovoljno prikupljenih sredstava, u studenom 2015. godine, osnovali su Zadrugu za interkulturalnu suradnju Okus doma, u okviru koje djeluje kulinarski dio Kolektiva kroz spomenutu *catering* službu, dok jezični dio unutar iste Zadruge priprema otvaranje škole stranih jezika. Kako zbog potrebe za fokusiranjem i sužavanjem teme, tako i zbog činjenice da se škola i njezine aktivnosti još nisu pokrenule, u svojem sam se istraživanju usmjerila samo na kulinarski dio Kolektiva.

S godinama, Okus doma prolazio je kroz brojne promjene, kako u samoj organizaciji i formi Kolektiva, tako i zahvaljujući brojnim ljudima koji su formalno ili neformalno bili njegovi članovi te su sudjelovanjem ostavili u njemu svoj trag. Brojni pojedinci čije su priče i recepti zabilježeni u objavljenj kuharici više ne žive u Hrvatskoj te tako nisu aktivno angažirani u sadašnjem radu Kolektiva, a neki drugi pojedinci priključili su se naknadno. Danas, Zadruga ima svoju formalnu strukturu koju čine šesnaestero suosnivača te svi njezini članovi. Njezino glavno tijelo je Skupština u kojoj mogu sudjelovati svi članovi, te su imenovani predsjednica, potpredsjednik i upraviteljica Zadruge. Zadruga trenutno zapošljava petero ljudi, troje kuhara, upraviteljicu, te voditeljicu komunikacijsko-senzibilizacijskih aktivnosti, uz težnju da u narednim mjesecima počne otvarati i nova radna mjesta, prvenstveno ona za kuhare, pri kojima će, kao i do sada, težiti ka zapošljavanju pojedinaca iz teško zapošljivih migrantskih skupina¹. Ipak, Okus doma neformalno čine i svi oni koji nisu formalni članovi Zadruge, ali se povremeno volonterski priključuju nekim njegovim aktivnostima. Stoga, Okus doma u užem smislu podrazumijeva Zadrugu za interkulturalnu suradnju u okviru koje posluje *catering* služba, dok je u širem smislu Okus doma cjelokupni desetogodišnji proces kojim se putem kulinarstva, kuhanja, dijeljenja recepata i priča ljudi koji stoje iz tih recepata teži ka društvenoj, kulturnoj i ekonomskoj emancipaciji te poticanju kvalitetne integracije marginaliziranih migrantskih skupina. Cjelokupni kolektiv okuplja ljude koji su podrijetlom iz Afganistana, Irana, Pakistana,

¹ U teško zapošljive migrantske skupine svakako ulaze osobe pod međunarodnom zaštitom, ali tu su također i pojedinci koji su migrirali iz, primjerice, ekonomskih ili obiteljskih razloga, no koji se prilikom traženja posla suočavaju s brojnim diskriminacijskim praksama te se rijetko uspijevaju zaposliti. Jedna od glavnih prepreka ujedno je i slabo poznavanje jezika, posebice u prvoj fazi po dolasku u zemlju prihvata. U kontekstu mog istraživanja, migrante angažirane u Okusu doma može se svrstati u kategoriju teško zapošljivih migrantskih skupina.

Etiopije, Sirije, Libije, Tunisa, Alžira, Nigerije, Senegala, Bosne i Hercegovine, Kosova i Hrvatske.

Za Okus doma sam prvi puta čula u rujnu 2015. godine, u trenucima kada je takozvana izbjeglička kriza *ušla* u Hrvatsku, a ja sam se pripremala za volontiranje na graničnim prijelazima u Slavoniji. Suočena s uglavnom senzacionalističkim medijskim izvještavanjem o krizi s jedne strane, i teškom situacijom na terenu s druge strane, počela sam intenzivno razmišljati kakav doprinos mogu pružiti moje struke, etnologija i kulturna antropologija te sociologija. Vođena mišlju da želim ponuditi prostor u kojem se mogu čuti i glasovi i iskustva migranata, koji često, posebice u medijskom izvještavanju, izostaju, došla sam na ideju istraživanja o kulinarsko jezičnom kolektivu Okus doma koju sam krenula razrađivati kao temu svog diplomskog rada. Naime, u trenucima intenzivnog prolaska ljudi kroz Hrvatsku, te sve izglednijeg raspleta u kojem određeni dio pristiglih ljudi i ostaje živjeti u Hrvatskoj, smatram relevantnim problematizirati kontekst s kojim se migranti po dolasku susreću, ukazivati na poteškoće te propitivati mogućnosti za djelovanjem ovih, često marginaliziranih skupina. Pritom su koncepti grada, integracije i migranata od kojih polazim, relevantni i aktualni koncepti suvremene urbane antropologije i sociologije, antropologije mjesta i prostora, antropologije i sociologije migracija kao i etnoloških i kulturnoantropoloških te socioloških proučavanja svakodnevice. Također, kroz ovaj rad svjesno sam se približila i domeni angažirane antropologije i sociologije nastojeći kroz prizmu etnološkog i kulturnoantropološkog te sociološkog pogleda skrenuti pozornost na, dosad neistraženo, djelovanje kulinarsko jezičnog kolektiva Okus doma.

Polazište istraživanja leži u pitanju: ostvaruje li se i na koje načine kroz djelovanje i aktivnosti kolektiva Okus doma integracija migranata, uzevši kao primjer grad Zagreb? Iako Kolektiv nije usmjeren samo na djelovanje u Zagrebu, budući da se velik broj njihovih aktivnosti odvija upravo u Zagrebu, da je *catering* služba otvorena u Zagrebu te da većina članova Kolektiva živi u njemu i njegovoj okolini, i ja sam odabrala Zagreb kao svoj istraživački fokus. Nadalje, istraživačka pitanja koja postavljam su: Kojim praksama članovi kolektiva Okus doma upisuju sebe i svoja iskustva u prostor i život grada? U kakvom odnosu stoji angažman u Kolektivu s jedne strane te iskustvo života u Zagrebu s druge strane? Na koje se načine isprepliću osobni dojmovi o integriranosti te angažman u Okusu doma? Koje uloge u radu Kolektiva i životima njegovih članova ima kulinarsko iskustvo?

Metodološki, rad je nastajao oslanjanjem na kvalitativnu metodologiju - promatranje sa sudjelovanjem te provođenje dubinskih intervjuua. Na teren sam višekratno odlazila u periodu od veljače do polovice srpnja 2016. godine. U tom razdoblju priključila sam se Kolektivu u isprepletenim ulogama volonterke i istraživačice. Pomagala sam u kuhinji i prilikom serviranja, bila uz ostale članove prilikom brojnih naručenih *cateringa* te javnih događanja, a ponekad sam se i sama uključivala u prezentaciju Kolektiva, ideje koja stoji iza njega, te usluga koje trenutno nudi, što mi je omogućilo istraživački pogled iznutra. Kako bih svoje stečeno iskustvo dodatno utemeljila te dobila uvide u razmišljanja i iskustva članova Okusa doma, od svibnja do polovice srpnja s njima sam provodila i polustrukturirane i nestrukturirane intervjuue. Moji sugovornici, njih ukupno devet, razlikovali su se po svojim ulogama koje zauzimaju u životu Kolektiva. Četvero njih bili su kuhari i kuharice, od kojih je u trenutku provođenja intervjuua troje bilo zaposleno, dok je jedan kuhar bio angažiran volonterski; dvije kazivačice zaposlene su kao upraviteljica te voditeljica komunikacijsko - senzibilizacijskih aktivnosti Zadruga; jedna je kazivačica volonterka koja je u Kolektivu nešto aktivnije sudjelovala prije negoli se formalizirao u vidu Zadruga, a razgovarala sam i s predsjednicom Zadruga. Osim toga, intervjuirala sam i Koordinatoricu Platforme *Upgrade* čiji je Okus doma dio. Razgovore sam, ovisno o jezičnim mogućnostima, provodila na hrvatskom i engleskom jeziku, a intervju s jednom kuharicom provela sam putem elektronske pošte zbog nemogućnosti provođenja klasičnog intervjuua uživo. Kako bih kazivanja kontekstualizirala, kazivače navodim prema njihovim funkcijama koje su u Kolektivu, ili izvan njega, obavljali u trenutku istraživanja.² Također, kako kazivanja ne bih simplificirala isticanjem nacionalnosti ili zemlje podrijetla kazivača, a i stoga što neki od sugovornika nisu željeli da njihovo podrijetlo bude javno prikazano, ove podatke u tekstu ne ističem.³

Kako sam već i naglasila, Okus doma dinamičan je i heterogen kolektiv koji se mijenja i prilagođava ovisno o prilikama s kojima se susreće. Njegovi se članovi također izmjenjuju, ponekad češće nego što je to moguće pratiti, posebice u vremenskim okvirima koji su mi bili na raspolaganju. Primjerice, kazivač koji je kada sam ga intervjuirala početkom lipnja u Kolektivu bio angažiran kao kuhar volonterski, krajem kolovoza se i formalno zaposlio, dok s

² Kazivačice i kazivači su stoga u tekstu navođeni na sljedeći način: glavna kuharica, kuharica, kuhar, kuhar - volonter, upraviteljica Zadruga, voditeljica komunikacijsko - senzibilizacijskih aktivnosti, predsjednica Zadruga, volonterka, koordinatorica Operacije grad i Platforme *Upgrade*.

³ Istražujući poslijeratni život u Sarajevu, Stef Jansen (2015) također je odbio isticati nacionalnost njegovih kazivača smatrajući kako se kompleksnosti svakodnevnog života u jednom Sarajevskom naselju ne mogu svesti niti objasniti svrstavanjem njegovih sugovornika u nacionalne kategorije. Na tom je tragu i moja odluka o ne isticanju nacionalnih identiteta mojih kazivača.

druge strane kazivačica koja je tijekom mojeg istraživanja bila zaposlena kao glavna kuharica, zbog promjene životnih okolnosti više nije angažirana u Kolektivu. Stoga se u radu oslanjam na građu prikupljenu tijekom trajanja istraživanja, uzimajući u obzir kako su se neke okolnosti od istraživanja do trenutka pisanja rada promijenile.

Slijedi poglavlje u kojem postavljam teorijski okvir kojim sam se služila u konceptualizaciji osnovnih pojmova, kritički osvrt na pojedine termine i koncepte te pojmovne okvire s kojima se koristim u kontekstu studije slučaja Okusa doma. Zatim, u sljedećem dijelu rada predstavljam rezultate istraživanja. Analitički, tekst sam podijelila u dvije cjeline; prvu koja propituje grad i iskustva grada mojih sugovornika u kontekstu njihovog angažmana u Okusu doma, te drugi u kojem se posvećujem ulozi koju kulinarska iskustva i prakse imaju u radu Kolektiva i životima kazivača. Pritom je važno imati na umu kako su ove tematske cjeline međusobno isprepletene te ih je nemoguće promatrati zasebno. Tako će se u poglavlju o gradu spominjati i hrana te obrnuto, dok će se pitanje integracije direktno ili indirektno provlačiti kroz čitav tekst ispreplićući se i s razmišljanjima o gradu i s kulinarskim iskustvima.

2. TEORIJSKI OKVIR

Uzevši u obzir da ću se kroz ovaj rad oslanjati na nekoliko koncepata - migrant/izbjeglica, integracija, grad, definicije kojih su (posebice definicije migranata/izbjeglica te njihove integracije) nerijetko teme širokih rasprava u etnološkim i kulturnoantropološkim, sociološkim te širim znanstvenim i stručnim krugovima, smatram nužnim predstaviti svaki od spomenutih pojmova te obrazložiti definicije koje koristim, u skladu s kontekstom u kojem ih upotrebljavam. Tako se, na samom početku, nameće obrazloženje pojma izbjeglice, odnosno migranta.

Emma Haddad (2004) postavlja pitanje „Tko (ni)je izbjeglica?“ u svom istoimenom radu te ukazuje na činjenicu kako iako pojam izbjeglice i izbjeglištva, instinktivno i/ili emocionalno zvuči samorazumljivim, te iako ga koristimo za nekoliko desetaka milijuna ljudi na svijetu „budući da je pojam korišten u brojnim različitim kontekstima i disciplinama, jedna sveobuhvatna definicija čini se teško dosežnom“ (Haddad 2004: 1). Autorica dalje opisuje kako će opseg i obuhvat definicije snažno ovisiti o onome tko definiciju konstruira, pri čemu će političkim akterima zemalja prihvata velikog broja izbjeglih osoba biti u interesu pojam izbjeglica definirati u što užem smislu, obuhvativši time što manji broj ljudi koji ispunjavaju postavljene uvjete za dobivanje međunarodne zaštite. U „neprobojnoj džungli“ (ibid.:3) koja okružuje pokušaje definiranja izbjeglištva, početni korak se najčešće traži u definiciji izbjeglice

koja je donesena u okviru Konvencije o statusu izbjeglica 1951. godine u Ženevi. Prema toj, ženevskoj Konvenciji izbjeglica je:

„osoba koja je zbog osnovanog straha od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkom opredjeljenju, izvan zemlje svog državljanstva i koja se ne može, ili zbog takvog straha, ne želi staviti pod zaštitu te zemlje; ili koja, budući da nema državljanstvo, a kao rezultat takvih događaja se nalazi izvan zemlje svog prethodnog uobičajenog boravišta, ne može ili, zbog tog straha, ne želi vratiti se u nju“ (UNHCR 2010).

Unatoč kritikama kako se radi o „uskoj i eurocentričnoj“ (Haddad 2004:10) definiciji, između ostalog, jer je nastala kao posljedica primarno zapadnog iskustva holokausta te jer ne uzima u obzir ljude koji su suočeni sa istim nesigurnostima kao i 'izbjeglice', ali se nalaze unutar granica njihovih država (usp. Haddad 2004), ovo je određenje pojma postalo temeljem brojnih pravnih definicija koje su pojedine države donosile kako bi nad "problemom izbjeglištva" uspostavile kontrolu i njime upravljale. Slijedeći ovu definiciju i Republika Hrvatska donijela je 2003. godine⁴ *Zakon o azilu* koji je, uz nekoliko izmjena i dopuna, bio na snazi do 01. srpnja 2015. godine. Njega je naslijedio trenutno važeći *Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti* prema kojemu je „azilant izbjeglica u smislu Konvencije o statusu izbjeglica iz 1951. godine kojoj je priznat azil.“ (*Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti* 2015). Ujedno, ovom definicijom, koja se uvelike poklapa s onom iz *Zakona o azilu*⁵, pojam azilanta isprepliće se s pojmom izbjeglice. Nadalje:

„azil će se priznati tražitelju koji se nalazi izvan zemlje svog državljanstva ili uobičajenog boravišta, a osnovano strahuje od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili političkog mišljenja zbog čega ne može ili ne želi prihvatiti zaštitu te zemlje“ (ibid.).

U sociološkom i antropološkom smislu, prema mišljenju Emme Haddad, potrebno je donijeti definiciju koja će uzimati u obzir neke opće, zajedničke karakteristike „izbjegličkog stanja“ bez da se pritom sve pojedine izbjeglice kao individue nastoji vezati u okvire jednog i

⁴ *Zakon o azilu*, donesen 2003. godine, bio je na snazi od 2004. godine.

⁵ Prema *Zakonu o azilu* iz 2003. godine: „Izbjeglica je osoba koja je definirana u Konvenciji o statusu izbjeglica iz 1951. godine i Protokolu o statusu izbjeglica iz 1967. godine (...), odnosno osoba koja se ne nalazi u zemlji svog podrijetla te se zbog osnovanog straha od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili političkog mišljenja, ne može, ili se zbog tog straha ne želi staviti pod zaštitu te zemlje, kao i osoba bez državljanstva koja se nalazi izvan zemlje prethodnog boravišta, a koja se ne može ili se zbog straha ne želi vratiti u tu zemlju“. Shodno tome, „azilant je izbjeglica kojemu je priznato pravo na azil na temelju odredaba ovoga Zakona“. (*Zakon o azilu* 2003)

jedinstvenog izbjegličkog iskustva (usp. 2004:21). Uzevši navedeno u obzir, prema istoj je autorici izbjeglica „osoba koja je u znatnoj mjeri bila prisiljena napustiti svoju političku zajednicu na neodređeno vrijeme“ (ibid.:22). Nadalje, Barbara Harrell Bond i Eftihia Voutira, povlačeći analogiju s Van Gennevovim ritualima prijelaza, pod izbjeglicama podrazumijevaju „ljude koji su prošli kroz nasilni ritual 'separacije' te, sve dok nisu 'inkorporirani' kao građani u zemljama primitka (ili vraćeni u njihove zemlje podrijetla) bivaju u 'tranziciji', ili stanju 'liminalnosti'“ kako u pravnom i psihološkom, tako i u društvenom i ekonomskom smislu (1992:7).

Pojam "migrant", s druge strane, također nije izvan teorijske zbrke, a njegovo se značenje i sadržaj dodatno kompliciraju postavimo li ga u odnos naspram pojmu izbjeglice. Naime, dok se pojam izbjeglice uvijek objašnjava u kontekstu prisilnog odlaska i napuštanja domova, primjerice izbjeglice kao „prisilni internacionalni migranti“ (Kuhlman, prema Haddad 2004:8), pojam migrant općenito podrazumijeva dobrovoljni odlazak i migriranje iz svoje zemlje podrijetla. Pojednostavljeno rečeno, dok je izbjeglica morao napustiti svoju zemlju, migrant je to htio. Međutim, takvo simplificiranje kompleksnih odluka koje potencijalni migranti moraju donijeti, često ih stavlja u nezahvalnu društvenu poziciju. Naime, u suvremenom svijetu, koncepti izbjeglištva i migracija sve su češće pod domenom sigurnosnog diskursa. „Zamjetna je tzv. 'sekuritizacija migracija', odnosno, proces u kojem politikama migracija i azila dominiraju sigurnosni diskursi i pripadajuće sigurnosne tehnike“ (Pozniak i Petrović 2014:50). Drugim riječima, uspostavljanjem sigurnosnih tehnika i tehnologija nadzora, migranti i izbjeglice javno su konstruirani i nadalje percipirani kao sigurnosna prijetnja (usp. Pozniak i Petrović 2014). Ipak, unatoč snažnoj sekuritizaciji, pojam izbjeglištva također ulazi i pod, naoko dijametralno suprotni, ali zapravo jednako agresivni, humanitarizacijski diskurs. Proces humanitarizacije podrazumijeva snažnu depolitizaciju izbjeglištva kao fenomena, i izbjeglih osoba kao individua, te doprinosi konstruiranju izbjegličkog Drugog kao ahistoričnog, univerzalnog humanitarnog subjekta, odnosno nijeme i pasivne žrtve (usp. Malkki 1996; Petrović 2013). Dakle, iako potencijalna prijetnja, izbjeglice označavaju i univerzalnu žrtvu, u potpunosti ovisnu o radu međunarodnih humanitarnih organizacija (usp. Haddad 2004). U takvom kontekstu, riječ migrant negativno je konotirana (zapravo negativnije u odnosu na pojam izbjeglice) – označava nekoga kome međunarodna pomoć i zaštita nisu "uistinu" potrebne. Osobe koje traže međunarodnu zaštitu sve se češće prosuđuje na temelju toga jesu li "prave" izbjeglice ili "samo" ekonomski i/ili ilegalni migranti i time "lažni" tražitelji azila (usp.

Petrović 2013:130).⁶ Pritom su ekonomski migranti doživljeni, osim kao sigurnosna prijetnja, i kao prijetnja društvima u koja dolaze u smislu potencijalnog "(od)uzimanja" poslova lokalnom stanovništvu. Snažna negativna konotacija riječi migrant očita je i u hrvatskom medijskom i političkom prostoru, što je bilo posebice naglašeno u periodu otvorenosti tzv. *Balkanske rute*, odnosno u vrijeme kada je Hrvatska bila upisana na mape svjetskih izbjegličkih ruta. Televizijske su kuće tada emitirale brojne izvanredne vijesti, naslovljavajući ih u početku terminom "izbjeglička kriza" da bi ubrzo, kada je postalo očito da će u Hrvatsku ući (i proći) znatno veći broj ljudi od onog kojeg su hrvatski političari navještavali u svojim izjavama te da Hrvatska, kao niti Europska unija uopće, nema razrađeni sustav privremenog (niti trajnog) prihvata i daljnjeg tranzita pristiglih ljudi, intenzivnije počele koristiti termin "migrantska kriza" te "migranti", ili "ekonomski migranti".⁷

Unatoč prikazanoj negativnoj konotaciji pripisanoj posebice pojmu migrant, iz nekoliko sam se razloga odlučila, prilikom pisanja o kolektivu Okus doma, koristiti upravo njega. Naime, Okus doma je u svom radu okupljao i okuplja pojedince koji imaju status izbjeglice (odnosno azilanta), koji su u statusu tražitelja azila, osobe koje podrijetlom nisu iz Hrvatske, a u nju su migrirali iz raznovrsnih razloga, no nisu zatražili međunarodnu zaštitu, kao i osobe koje su rođene i žive u Hrvatskoj.⁸ Budući da je pojam migrant u svojoj srži širi od pojma izbjeglice te obuhvaća i dobrovoljno migriranje vođeno raznolikim motivima, kao i mogućnost prisilne migracije, bijega i traženja međunarodne zaštite, koristim upravo riječ migrant. Pritom nipošto ne impliciram vrijednosno razgraničavanje osoba prema uzrocima i motivima njihovih migracija kao niti prema pravnim statusima koji su im pripisani. Konačno, koristeći pojam migrant u kontekstu vizije, ciljeva i djelovanja Okusa doma, voljela bih pružiti skroman doprinos demistifikaciji ovog termina i dokidanju njegove umjetno konstruirane negativne

⁶ Kriteriji za takvo odlučivanje o sudbinama ljudi i njihovim pravnim statusima artificiozno su konstruirani te ovise o tome tko ih i u kojem kontekstu donosi (npr. međunarodni i nacionalni politički akteri, međunarodne nevladine organizacije, humanitarne organizacije, izbjegle osobe, aktivisti za ljudska prava itd.). Stoga se i značenje ovih pojmova mijenja ovisno o kontekstu i uključenim akterima. Ono je raznovrsno i često vrlo prijeporno, te ne odražava neko pretpostavljeno "prirodno" ili "objektivno" značenje. Ipak, činjenica je da se na temelju takvih kriterija donose odluke koje *de facto* i *de jure* određuju statute ljudi te time znatno utječu na njihove političke, ekonomske, društvene i ostale položaje.

⁷ I vodeći hrvatski političari pozicionirali su svoje stavove i politička opredjeljenja o izbjeglicama, odnosno migrantima. Primjerice, predsjednica Grabar Kitarović je snažno zastupala svoj stav kako se radi o ekonomskim migrantima, a ne o izbjeglicama, dok je tadašnji ministar unutarnjih poslova Ranko Ostojić također izrazio terminološko, ali i praktično razdvajanje izbjeglica i ekonomskih migranata. (Vidi npr.: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/kolinda-bi-postavila-ogradu-na-granice-to-su-ekonomski-migranti-lose-utjecu-na-turizam/850188.aspx> ; <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1833489/ostojic-poostrio-kriterije-hrvatska-vise-nece-primati-ekonomske-migrante/> (pristup: 22.07.2016.).

⁸ Vidi službene Facebook stranice Okusa doma: https://www.facebook.com/okusdoma/info/?tab=page_info ; <http://www.okus-doma.hr/hr> (pristup: 16.08.2016.).

konotacije, te osvještavanju ideje kako su migracije i ljudi-migranti globalna svakodnevnica, a ne uznemirujuća iznimka.⁹

Sljedeći ključni pojam, a koji se odnosi na proces kojim bi migranti trebali postati članovima društva u zemlji prihvata, je integracija. Europska komisija definira ju kao „dvosmjerni proces temeljen na obostranim pravima i korespondirajućim obvezama osobe koja je državljanka treće države, a ima legalan boravak u receptivnoj državi, te receptivnog društva u cilju potpune participacije imigranta“ (prema, Benčić et al. 2006:6). Paneuropska mreža nevladinih organizacija koje pomažu izbjeglicama (*European Council for Refugees and Exile, ECRE*) integraciju definira kao proces promjene koji je dinamičan, dvosmjernan, dugoročan i multidimenzionalan. Takva promjena stvara zahtjeve i za receptivno društvo i za osobe koje dolaze. S jedne strane od migranta se očekuje spremnost na prilagodbu životnom stilu društva u koje dolazi, dok se s druge strane od društva doseljenja zahtjeva prilagodba javnih institucija i prihvaćanje novopridošlih ljudi kao dijela nacionalne zajednice, omogućivši im pritom i očuvanje njihovih kulturnih identiteta (usp. Bužinkić i Kranjec 2012:8). Također, „integracija se odnosi kako na uvjete za stvarnu participaciju izbjeglica u svim aspektima ekonomskog, društvenog, kulturnog, građanskog i političkog života zemlje u koju dolaze, tako i na percepciju izbjeglica o prihvaćenosti i pripadanju tom društvu“ (ibid.:8). Na tom je tragu i definicija iznesena u *Zajedničkim osnovnim principima za integracijske politike u Europskoj uniji*. Kao ključni moment za postizanje integracije, u ovom se dokumentu navodi „interakcija između imigranata i građana određenog društva te imigranata i institucija“ (ibid.:5), a kao primjer dobre prakse ističe se, između ostalog, interkulturni dijalog „na temelju artefakata koji su zajednički svim pojedincima; npr. hrana, glazba, predavanja imigranata o njihovim zemljama podrijetla“ (ibid.: 5) koji može pomoći pri senzibiliziranju šire javnosti te smanjenju predrasuda prema migrantima. Iako postoje brojna javnopolitička određenja što bi integracija trebala biti, te kako bi se trebala provoditi i mjeriti, sustavno provođenje preporučenih mjera i koraka u Hrvatskoj je gotovo u potpunosti izostalo, a umjesto gore predviđenih državnih struktura i javnih institucija, pomoć pri integraciji u Hrvatskoj uglavnom provode organizacije civilnog društva i volonteri (usp. Benčić et al. 2006; Bužinkić i Kranjec 2012; Brnardić et al. 2015).

Iz perspektive društvenih i humanističkih znanosti, integraciji pristupam u skladu s definicijom koju nude Olivier Asselin et al. prema kojoj je integracija „proces u kojemu ljudi i

⁹ Zbog kompleksnosti teme, literatura koju sam konzultirala tiče se i migranata općenito, ali i konkretno izbjeglica. Stoga, ukoliko se u samoj literaturi govorilo o izbjeglištvu ili su moji kazivači isticali upravo tu riječ, tada ću i ja koristiti termin izbjeglice.

njihove aktivnosti postaju isprepletenima u društvenom životu te konstruiraju uzajamno ovisne odnose“ (Asselin et al. 2006:138). Također, prema istim autorima, integraciji je nužno pristupiti uzevši u obzir i prostorni kontekst unutar kojega se ista odvija pri čemu izdvajaju: pitanje dostupnosti urbanih resursa, analizu uloge migranata u procesu proizvodnje i transformacije urbanih prostora te proučavanje odnosa između prostorne segregacije i društvene integracije. Na taj način, tvrde autori, klasični pristup integraciji koji se temelji na ideji uspostavljanja društvenih odnosa i participacije migranata u društvu, obogaćen je pristupom usmjerenom ka ideji konstrukcije mjesta, obuhvaćajući i fizičku izgradnju prostora, i društvene prakse, odnose te identitete i simbolička značenja uključena u svakodnevni život u gradu (ibid.:158-159).

Važno je, dakle, osim na koji način i *gdje* se integracija događa. Integracijske politike i smjernice uglavnom su usmjerene ka integraciji migranata, često prikazanih kao stranaca, na nacionalnoj razini. One pretpostavljaju relativno homogeno nacionalno društvo koje se poklapa sa granicama nacije-države; primjerice, "hrvatsko društvo" koje je teritorijalno omeđeno granicama Republike Hrvatske. Migranti su, s druge strane, poimani kao članovi homogenih etničkih skupina koji sa sobom donose kulturne obrasce različite onima prisutnim u društvu doseljenja te koji se, iako imaju pravo na očuvanje svog nacionalnog i kulturnog identiteta, moraju integrirati u unaprijed zadane norme i pravila nacionalnog društva u koje dolaze (usp. Dukes i Musterd 2012). Takvo shvaćanje integracije smatram problematičnim iz nekoliko razloga. Prvo, ono podrazumijeva postojanje homogenog nacionalnog društva koje se nalazi u okvirima jedne nacije-države, što je orijentacija koju se naziva metodološkim nacionalizmom (Glick Schiller i Çaglar 2009:180). Drugim riječima, društva su percipirana kao „nacionalni kontejneri s jasnim granicama“ (Kuti i Božić 2016:21). Drugo, ovakav pristup integraciji znatno glasnije naglašava i očekuje integraciju migranata u već postojeće dominantno društvo negoli dvosmjernan proces kulturoloških razmjena i procesa obostrane promjene. I treće, postavljanjem koncepta integracije na nacionalnu razinu apstrahira ga se i zanemaruje važnost lokalnih specifičnosti i konteksta u kojima se ona na svakodnevnoj razini i odvija. Osim toga, takozvani „etnički pogled“ onemogućava proučavanje heterogenih socijalnih mreža interakcije u konkretnim mjestima (*localities*). Primjerice, „analiza grada i migracija reducirana je ili na studiju etničke grupe u određenom gradu, ili na studiju etničkog tijeka inkorporacije migranata, poput 'enklava' ili 'etničkog poduzetništva“ (Glick Schiller i Çaglar 2009:184).

Odmičući se od koncepta kojeg spomenuti autori nazivaju „metodološkim nacionalizmom“ (usp. Glick Schiller i Çaglar 2009; Kuti i Božić 2016) kao istraživačkog pristupa kojim se društva poistovjećuju s granicama nacija-država, a s težnjom da pruže novi

konceptualni okvir za proučavanje mreža interakcije i njihovog suodnosa sa specifičnim mjestima na kojima se i odvijaju, Peggy Levitt i Nina Glick Schiller nude koncept (transnacionalnih) socijalnih polja kao skupa „višestrukih isprepletenih mreža socijalnih odnosa kroz koje se ideje, prakse i resursi nejednako razmjenjuju, organiziraju i transformiraju“ (2004:1009), a mogu se protezati unutar granica nacija-država kao i izvan njih, odnosno transnacionalno. Fokus istraživanja, s "etničkog pogleda" usmjerava se ka načinima „na koj[e] migranti kroz načine života i dnevne prakse rekonfiguriraju prostor na način da žive simultano unutar dvije ili više nacija-država“ (Basch, Glick Schiller i Szanton Blanc, prema Kuti i Božić 2016:81). Nadalje, prema Levitt i Glick Schiller, „analitički se pogled mora proširiti i produbiti, budući da su migranti često uključeni u multidimenzionalna i multilokacijska transnacionalna socijalna polja koja uključuju i one koji su migrirali i one koji su ostali“ (2004:1003).

Razmišljajući o ovim konceptima u kontekstu studije slučaja Okusa doma, koncept transnacionalnih socijalnih polja (odnosno prostora¹⁰) ne primjenjujem na veze između migranata i onih koji su za njima ostali. Transnacionalni socijalni prostor, u ovome kontekstu, nastaje putem veza i interakcija ljudi različitog podrijetla koji su migrirali iz različitih zemalja te su se na svojem putu, neki planirano, neki silom prilika, našli u istome gradu u kojemu, zahvaljujući aktivnostima poput onih Okusa doma, ostvaruju kontakte međusobno te sa stanovnicima toga grada. Putem kulinarsko - kulturnih aktivnosti koje Okus doma organizira, kroz pripremanje i posluživanje hrane te razmjenu recepata nastoji se migrante uključiti u svakodnevicu grada, vodeći se idejom kako je jelo društveno - kulturni konstrukt koji, iako s jedne strane može doprinijeti samoidentifikaciji grupe te distanciranju od ostalih, s druge strane može pomoći u smanjivanju percipiranih razlika i približavanju dviju "suprotstavljenih" grupa (usp. Turgeon i Pastinelli 2002). Aktivnosti poput pripremanja i posluživanja hrane koju doživljavaju kao tradicionalne specijalitete podneblja iz kojih su pristigli, pružaju mogućnost *uspostavljanja* kontakta s lokalnim stanovništvom te *održavanja* simboličkog kontakta s mjestima, identitetima, običajima, kulturama iz kojih su došli. U tom smislu, integracija ne podrazumijeva raskidanje svih poveznica sa zemljama podrijetla i potpunu inkorporaciju u društvo prihvata. Dapače, mogućnost održavanja spomenutih simboličkih veza, te shodno tomu stvaranje transnacionalnih socijalnih polja, mogu biti faktori koji značajno doprinose sveukupnom osjećaju integriranosti u društvo prihvata kod migranata. Tako se, s nacije-države fokus analize pomiče na manje prostore, poput grada, u kojima se ovakvi kontakti odvijaju na

¹⁰ Simona Kuti i Saša Božić (2016) umjesto termina transnacionalna socijalna polja koriste izraz "transnacionalni socijalni prostori".

razini svakodnevnog života. Prebacivši fokus na socijalne veze i interakcije te specifičnosti okruženja u kojemu se ti heterogeni odnosi uspostavljaju, migranti postaju aktivni sudionici urbanog života (usp. Glick Schiller i Çaglar 2009:196).

Upravo su heterogene socijalne veze i interakcije različitih aktera one koje sudjeluju u "stvaranju grada"¹¹. Naime grad, shvaćen iz perspektive kulturne antropologije i sociologije, nije objektivna danost, nije samo fizički prostor omeđen koordinatama na karti. Grad je:

„*proces*, on je stalna mijena koja proizlazi iz življenja stanovnika u gradu (...) grad je *simultanost različitosti* - vremena, društvenosti, kultura. Grad je *slojevit*: različiti dijelovi grada nose vrijednosti različitih sustava i vizija (...) Konačno, grad je stoga *mnogoznačan*, on je društveno - kulturna konstruirana stvarnost koju je teško sabiti u jednu priču, jednu istinu o gradu, jedno značenje grada“ (Gulin Zrnić 2009:225; kurziv istaknut u izvorniku).

Grad se kao kompleksna i promjenjiva cjelina, počeo proučavati još 1920-tih i 1930-tih godina u okvirima Čikaške sociološke škole. Naime, zbog intenziviranog doseljavanja migranata iz cijelog svijeta (a posebice Europe), Chicago je u tom periodu rastao velikom brzinom, a shodno tomu, sve su važnija postajala i pitanja o integraciji migranata te suživotu različitosti u gradu. U takvom okruženju javila se potreba za angažiranom sociologijom koja bi, inzistiranjem na boljem razumijevanju svijeta u kojem živimo, težila doprinjeti i njegovom poboljšanju. Jedan od najvažnijih predstavnika Čikaške škole koji se također zalagao za „razumijevajuću sociologiju“ (Boskoff prema Čaldarović 2012:104) jest Robert Ezra Park. Definiirajući grad kao „stanje svijesti i duha“ (prema, Čaldarović 2012:95), Parka zanimaju odnosi među ljudima koji žive u gradu kao cjelini, ali i unutar posebnih više ili manje zatvorenih četvrti; zanimaju ga pojmovi kao što su: zajednica, susjedstvo te društvena promjena i mogućnosti suživota različitih kultura u gradu. Grad je za Parka društveni laboratorij, ključno mjesto proučavanja heterogenih društvenih odnosa, a iako su njegovi koncepti humane ekologije danas nadiđeni, teme koje je u svojim istraživanjima grada otvarao, aktualne su i danas.

Nešto širi sociološki pogled na suvremeno društvo također upućuje na analizu prostora u kojima se suvremeni društveni život odvija, pa gradovi i u suvremenoj sociologiji ostaju važan

¹¹ Izraz „stvaranje grada“ preuzimam od projekta Stvaranje grada: prostor, kultura, identitet; voditeljica projekta: dr. sc. Jasna Čapo; nositelj: Institut za etnologiju i folkloristiku. Vidi <http://www.citymaking.eu> (zadnji pristup: 26.07.2016.).

moment u društvenim istraživanjima (usp. Šarinić i Čaldarović 2015). Tako brojni autori gradove proučavaju kao čvorišta globalnih tokova moći i kapitala, pa primjerice Saskia Sassen govori o pojavi globalnih gradova (1991) dok prema Manuelu Castellsu živimo u informacijskom dobu u kojemu se javljaju novi oblici socijalne strukture – umreženo društvo te informacijski grad (2000) što su suvremeni ekvivalenti industrijskom dobu te industrijskom gradu 19. i 20. stoljeća (usp. Šarinić i Čaldarović 2015:119). U takvom umreženom društvu, koje je podijeljeno na one koji su umreženi, a time i uključeni u suvremene globalne procese, te na one koji nisu umreženi što automatski podrazumijeva i da su iz spomenutih procesa isključeni, Castells dominantnu ulogu dodjeljuje „prostorima tokova“ koji, nasuprot „prostorima mjesta“, oblikuju novi tip urbane stvarnosti – informacijski grad. Naime, dok „prostor mjesta“ Castells definira kao „prostor čiji su oblik, funkcija i značenje u njemu sadržani unutar granica fizičkog kongviteta“ (2000:449), „prostor tokova“ apstraktan je utoliko što nadilazi fizička mjesta i ostvaruje se kroz mreže komunikacija. Drugim riječima, prostor tokova podrazumijeva da iz svoje radne sobe u Zagrebu osoba može, zahvaljujući umreženosti koju pruža internet, biti u kontaktu te, primjerice, sklapati poslovne ugovore s ljudima bilo gdje na svijetu, uz uvjet da je i druga strana internetski umrežena. Zapravo, pojedincu nije potrebna čak niti fizička radna soba – ured ne mora biti fizički umješten, već se prebacuje u prostore tokova pa ured zapravo može biti bilo gdje, gdje imamo pristup računalu i internetu. Paralelno s ovim procesom, prostori mjesta, kao fizička mjesta ljudskih odnosa i interakcija, prema mišljenju Castellsa, rastaču se, fragmentiraju, te iako ne nestaju u potpunosti, gube na važnosti koju imaju u životima ljudi. Prikazani analitički koncepti pružaju makro pogled odozgo, koji nam nudi širok konceptualni okvir za kontekstualizaciju suvremenih društvenih odnosa i procesa. No, on nam vrlo malo govori o tome kako se ti globalni društveni odnosi i procesi (koji ostaju apstraktni i neodređeni) očituju na razini svakodnevnog života "običnih" ljudi koji, htjeli si mi to priznati ili ne, ne žive svoje živote u apstraktnim mrežama tokova (koliko god uz njih bili vezani) već u konkretnim mjestima u kojima razvijaju kontakte, odnose i interakcije s drugim ljudima s kojima dijele svoju svakodnevnicu (bez obzira što svoje živote i identitete mogu graditi na više lokacija simultano, kako unutar granica nacija-država, tako i transnacionalno). Stoga se, riječima Ognjena Čaldarovića, ne smije zaboraviti „da uvijek i posvuda postoje i "realni pojedinci" koji žive u svojim stvarnim "prostorima mjesta" (Castells), u svojoj četvrti, susjedstvu i ulici, koji posvajaju, preoblikuju i svakodnevno mijenjaju mikrookoliš svakodnevnog života“ (Čaldarović 2012:177). Pitanje koje ostaje je kako pristupiti istraživanju "realnih pojedinaca" i njihovih svakodnevica u kontekstu suvremenog, globalno povezanog svijeta. Primjerice, na koje načine pristupiti analizi suvremenih migracija, imajući

na umu da one doista jesu globalne, kao i da je postalo neproduktivno migracije proučavati kroz prizmu jednog polazišta i jednog odredišta, budući da su rute migracija zamagljene i zamršene, a migracijski tokovi umreženi. Na tom tragu Saskia Sassen (2015) nudi novo provokativno polazište za društvena istraživanja, tvrdeći kako su neki ključni koncepti društvenih i humanističkih znanosti, poput (i)migracije i danas ključni, ali su izgubili stabilnost svog značenja. U svijetu u kojem su svi građani, državljani (*citizens*), ujedno i migranti, no svi migranti nemaju status građanina i državljanina, Sassen predlaže da, umjesto klasičnog shvaćanja migranta koji stoji nasuprot pretpostavljenom "starosjediocu" na nekom teritoriju kao građaninu u društvenom, kulturnom, ekonomskom i političkom smislu, pretpostavimo da smo svi građani, neovisno o tome kako izgledaju naše životne trajektorije. Nadalje, grad je za Sassen, iznimno kompleksan, ali uvijek nedovršen, upravo stoga što ga kontinuirano stvaraju i preoblikuju svi koji u njemu žive i u njega doseljavaju. Drugim riječima, stanovnici grada „nisu samo pasivni nositelji postojećeg urbanog života nego, u simboličkom smislu, i graditelji grada jer u svojoj svakodnevici kreativno prisvajaju i prerađuju grad“ (Gulin Zrnić 2009:25). Dakle, makro pogled odozgo, može nam ponuditi okvire pomoću kojih možemo konceptualizirati društvene odnose i promjene na globalnoj razini, primjerice pružiti nam uvide u globalne migracijske mreže i tokove. Međutim, kako bismo se približili dubinskom razumijevanju kompleksnosti ljudskih života potrebno je vratiti se na mikro razinu svakodnevnog života. Tek tu se možemo detaljno zapitati što se događa u gradovima kao odredišnim točkama najvećeg dijela ljudi u pokretu te na koje načine migranti i već postojeće lokalno stanovništvo ulaze u interakciju te pregovaraju svoju urbanu svakodnevicu.

Stoga, članovima kolektiva Okus doma pristupam kao društvenim akterima koji svojim svakodnevnim korištenjem gradskih prostora u njih upisuju raznovrsna značenja pri čemu grad istovremeno postaje realnom i simboličkom cjelinom (usp. Čaldarović i Šarinić 2008:371). Nadalje, distinkcija između *antropologije u gradu* i *antropologije grada*¹² značajna je za moj pristup analizi djelovanja Okusa doma u Zagrebu. *Antropologija u gradu* podrazumijeva istraživanje nekih klasičnih antropoloških tema u gradu koji je *locus* istraživanja (umjesto u dalekim, egzotičnim ili seoskim terenima); *antropologija grada* s druge strane podrazumijeva urbani kontekst kao „glavni istraživački interes i u tom smislu grad postaje *fokus* istraživanja“

¹² U domeni sociologije, Cary Wu nudi sličnu distinkciju između urbane sociologije i sociologije grada. Prema njemu, urbana sociologija, grad tretira „kao mjesto u kojem su locirani društveni problemi, ili kao spremište društvenih procesa“ (Wu 2016:106). Drugim riječima, urbana sociologija osim činjenice da proučava spomenute procese u gradu, ne konceptualizira grad kao takav. S druge strane, Wu predlaže sociologiju grada koja gradu „prilazi kao autonomnoj društvenoj jedinici i uzima u obzir kako gradovi i urbane grupe utječu na društveni život“ (ibid.). Dakle za sociologiju grada, sam grad kao društveni konstrukt postaje glavnim središtem istraživanja.

(Gulin Zrnić 2006:12 ; usp. i Gulin Zrnić 2009). Analogno tome, moj istraživački fokus nije na integraciji migranata u prostor grada kao fizičke, objektivne cjeline. Zanima me integracija kao proces stvaranja veza i odnosa koji konstruiraju raznolika značenja grada. Grad ovdje nije samo pozornica, okvir u kojemu promatram kako se migranti integriraju, on je proces u čijem stvaranju odozdo sudjeluju svi njegovi građani -"starosjedioci" i novopridošli.

3. OTVORENI GRAD?

Dana 13. srpnja 2016. godine u 11 sati na Cvjetnom trgu¹³ otvorena je izložba fotografija *Ljudi* autora Daga Oršića. U središnji prostor ovoga trga postavljeno je petnaestak velikih portreta ljudi snimljenih u zimskom tranzitnom centru u Slavanskom Brodu. Cilj izložbe, koja je na Cvjetnom trgu bila postavljena do 20. srpnja, bila je, prema objašnjenju autora, potaknuti ljude u prolazu na razmišljanje o migracijama i onome kako doživljavamo ljude koji dolaze, kakve im identitete pripisujemo te kako, s druge strane, gradimo osobne identitete u odnosu na migrante koji dolaze (ili samo prolaze kroz Hrvatsku). Uvećani portreti i ljudi koji nas kroz njih pomno promatraju, a koje su prolaznici i korisnici ovog trga teško mogli ne primijetiti, privremeno su "okupirali" zagrebačku *špicu*. Ovom intervencijom u javni gradski prostor, i to prostor koji je nerijetko postajao prijepornim mjestom (usp. Gulin Zrnić 2013; Uzelac 2014) na kojem su se sučeljavala različita značenja i interpretacije grada i javnog prostora, pokušalo se propitati, kako diskurzivno tako i prostorno, klasičnu podjelu na *Nas* i *Njih*. Na otvaranju izložbe članovi kolektiva Okus doma poslužili su okupljenim posjetiteljima i prolaznicima koji su nakratko zastali prigodnu zakusku, zalogajčice (*finger food*) inspirirane pretežno arapskim specijalitetima poput *hummusa* i *falafela*¹⁴. Cjelokupna izložba kao i njezino otvaranje u kojem je sudjelovao i Okus doma, bili su pokušaj otvaranja središta grada za (u javnom prostoru često nevidljive) migrantske skupine koje se suočavaju s marginalizacijom i isključenošću iz političkog, ekonomskog, društvenog i kulturnog života zemlje prihvata. Ovu privremenu intervenciju u javni prostor, može se promatrati i kao propitivanje otvorenog grada kao grada koji će poticati na međusobnu suradnju ljude različitih etničkih, političkih, kulturnih, religijskih (...) identiteta (usp. Sennet 2013), koji sudjeluju u stvaranju grada neovisno o tome jesu li se u tom gradu rodili i u njemu proveli cijeli život, jesu li se u njega doselili toliko davno da se smatraju "starosjediocima" ili su došli tek pred nekoliko mjeseci ili tjedana.

¹³ Službeni naziv ovog trga u zagrebačkom centru, nedaleko glavnog gradskog Trga bana Josipa Jelačića, je Trg Petra Preradovića. No, Cvjetni trg ujedno je i znatno češće korišten naziv, stoga i ja koristim kolokvijalni naziv.

¹⁴ *Hummus* je namaz od slanutka i sezama, dok su *falafel* okruglice na bazi slanutka i začina koji variraju, servirane zamotane u tankom kruhu (*pita*, eng. *flatbread*) ili tortilji sa dodacima poput salate i umaka.

Na tom tragu, svojim aktivnostima, otvoreni grad zamišlja te propituje i kampanja za otvaranje interkulturalnog društvenog centra - *Zagreb: Otvoreni grad?* predstavljena na Međunarodni dan borbe protiv rasne diskriminacije 21. ožujka 2016. godine. Iza ove kampanje stoji Platforma *Upgrade* koju čine Savez udruga Operacija grad, Centar za mirovne studije (CMS), Okus doma i Zelena mreža aktivističkih grupa (ZMAG). Ovi su se akteri okupili oko ideje da je „s jedne strane Zagreb postao važno turističko odredište, otvoreno za susrete najrazličitijih kultura, dok je s druge strane sve više njegovih građana suočeno s nezaposlenošću, siromaštvom i isključenošću“ (*Zagreb: otvoreni grad?* - Kampanja za Interkulturalni društveni centar 2016). U takvoj se atmosferi članovi Platforme *Upgrade* pitaju kako grad otvoriti i učiniti uključivim za sve njegove građane:

„Potrebe grada su i drukčije i raznolike, i nisu samo kultura i umjetnost. I iako u gradu postoji mnogo sadržaja, od kulturalnih centara koji su neki vrlo aktivni, i rade jako dobre stvari za ljude u lokalnoj zajednici, do raznih, najraznorodnijih privatnih inicijativa, građanskih i tako dalje, zapravo su se nekako vremena i potrebe ljudi promijenile – grad se mijenjao jako puno zadnjih pet godina, puno je internacionalniji postao“ (Kordinatorica Operacije grad i Platforme *Upgrade*, J.S.).

Ističući kako konačnih odgovora nema, budući da i sam koncept otvorenog grada uvijek ostaje nedovršen, uvijek iznova u nastajanju, prema viziji platforme *Upgrade*, grad se može otvarati zajedničkim djelovanjem:

„solidarne ekonomije, održivog razvoja, izgradnje interkulturalnog dijaloga, socijalnog poduzetništva te kulture i umjetnosti u civilno - javnom partnerstvu s gradom [kojim se, op.a.] mogu kreirati dinamična mjesta dijaloga i tolerancije, solidarnosti, kreativnosti, cjeloživotnog obrazovanja i osnaživanja građana za aktivno sudjelovanje u društvu“ (*Zagreb: otvoreni grad?* - Kampanja za interkulturalni društveni centar).

Kao takvo dinamično mjesto dijaloga i tolerancije vide interkulturalni društveni centar u kojemu bi se nastojale ispunjavati potrebe građana, posebice onih marginaliziranih i društveno, ekonomski i politički isključenih (poput migranata, nezaposlenih, beskućnika), za koje prema Platformi *Upgrade* u gradu za sada ne postoje adekvatna rješenja. Potrebe koje su označili kao svoj fokus širokog su spektra, a usmjerene su kako na lokalno stanovništvo, pod kojim se podrazumijeva čitav niz heterogenih skupina i pojedinaca, tako i na novopridošle, također međusobno heterogene, migrante. Shodno tome se, u razrađivanju koncepta interkulturalnog društvenog centra, planiraju i raznovrsni sadržaji, od prostora za izložbe, koncerte i raznovrsne

kreativne radionice, preko savjetovališta za zapošljavanje, inkubatora za socijalno poduzetništvo, besplatne pravne i psihosocijalne pomoći pa sve do integracijskih aktivnosti poput učenja jezika, stvaranja mjesta kontakta migranata i lokalnog stanovništva te prostorija u kojima bi Okus doma mogao organizirati kulinarske radionice te otvoriti restoran. Jedna od glavnih niti vodilja u planiranju osnivanja interkulturnog društvenog centra jest ideja o međusobnom ispreplitanju sadržaja i lokacija na kojima se nude. Primjerice, prostori u kojima se nekoliko dana u tjednu organizira besplatna pravna pomoć, mogu biti isti prostori u kojima se u drugim terminima organiziraju radionice izrade prirodne kozmetike, dok bi se za vrijeme trajanja radionice kuhanja koju vodi Okus doma moglo, na primjer, govoriti i o mogućnostima i poteškoćama u procesu integracije migranata te socijalnom poduzetništvu. Također, u ovoj pripremnoj fazi osmišljavanja centra, sadržaji i aktivnosti koje bi se u centru organizirale zamišljeni su za sve (zainteresirane) građane koji odgovore na svoje potrebe prepoznaju u nekim aspektima centra. Drugim riječima centar je zamišljen tako da njegove sadržaje mogu zajednički koristiti i novi stanovnici grada, migranti, i lokalno stanovništvo, "starosjedioci", koji su, barem u kontekstu zamišljanja otvorenog grada Platforme *Upgrade*, ravnopravni sustvaratelji grada.

Sljedeća etapa kampanje, počevši od rujna, usmjerit će se, osim prema građanima, i prema institucijama Grada aktivno zagovarajući stvaranje civilno - javnog partnerstva u svrhu otvaranja spomenutog interkulturnog društvenog centra koji bi bio partnerska institucija grada i organizacija civilnog društva. Zagovarajući otvaranje centra te tražeći lokacije za njega, kampanja ujedno ukazuje i na brojne neiskorištene i napuštene prostore u gradu, a neke od takvih prostora predložit će i za lokacije budućeg centra. Jednim dijelom zbog nemogućnosti dobivanja dovoljno velikog i adekvatnog prostora koji bi udomio sve potrebe centra, drugim stoga što teže decentralizaciji i širenju prema naseljima i kvartovima, u planu je polilokacijski centar, odnosno centar koji bi svoje prostore i aktivnosti imao na različitim lokacijama u gradu. No, prije otvaranja samog centra, kampanja *Zagreb: otvoreni grad?* organizira niz javnih događanja kojima uprizoruju svoje vizije otvorenog grada. U praćenju raznolikih „aktivnosti u otvorenom gradu“ (Zagreb: otvoreni grad? - Kampanja za Interkulturni društveni centar 2016) posebno su me zanimala ona događanja koja su problematizirala mogućnosti otvaranja grada za one "druge", sada shvaćene kao novopridošle, migrante, a shodno tome i one aktivnosti u kojima je aktivno sudjelovao kolektiv Okus doma.

Dana 23. travnja, na nogometnom igralištu u naselju Dugave održana je nogometna utakmica treće lige između Zagreba 041 i Omladinca. Tijekom utakmice članovi Okusa doma

pripremali su jela – „recepte iz otvorenog grada“¹⁵ (crvenu leću i basmati rižu s piletinom) koja su se na poluvremenu i po završetku utakmice posluživala igračima i okupljenim navijačima uz poziv da „otvorimo grad novim okusima“¹⁶. Kako su Dugave ujedno i naselje u kojem je smješteno Prihvatilište za tražitelje azila (tzv. Porin), utakmici, a kasnije i druženju uz hranu, prisustvovala je i nekolicina ljudi koji trenutno žive u Prihvatilištu. Time je dio ovog kvarta, koji je iz perspektive tražitelja azila u Porinu uglavnom nepristupačan i zatvoren (usp. Bazzinotti, Slomka i Kasunić 2015), privremeno mogao postati prijateljskim mjestom. Tjedan dana kasnije, na međunarodni praznik rada, na Savskom nasipu kod Pogona, u sklopu manifestacije *Pogonizacija - društveno igranje u Jedinstvu* Okus doma za sve je okupljene pripremao, kako kažu organizatori, grah na svjetske načine, iza kojeg je stajala ideja povezivanja lokalnog običaja prvomajskog graha i kulinarskih tradicija zemalja iz kojih dolaze članovi Kolektiva¹⁷. Na istoj lokaciji 7. svibnja, u sklopu *Trnjanskih krijesova* pripremali su te nudili okupljenima *hummus*. Na Dan Afrike (a u sklopu međunarodnog Tjedna Afrike) 25. svibnja, na Trgu Petrice Kerempuha na Opatovini je uz suradnju s Društvom Afrikanaca u Hrvatskoj (DAH) organizirana radionica izrade nakita i pletenica. Okus doma je tom prilikom na otvorenom posluživao nekoliko pripremljenih jela uz simbolički slogan „Okusi Afriku s Okusom doma“¹⁸. U sredini trga postavljeni su improvizirani stolci i stolovi na kojima su zainteresirani prolaznici mogli naučiti kako izraditi narukvice, ogrlice i naušnice, promijeniti frizuru isplevši je u pletenice, kupiti neke od odjevnih predmeta koje je DAH imao u ponudi te se okrijepiti uz zalogaje koje je Okus doma nudio¹⁹. Sve je to bilo popraćeno i glazbenim performansom na *djembama*²⁰. Bilo je zanimljivo promatrati interakcije na trgu za vrijeme trajanja radionice. Naime, bilo je tu ljudi koji su ciljano došli podržati manifestaciju, prijatelja, poznanika i podržavatelja kampanje, DAH-a i Okusa doma, ljudi koji su se u to vrijeme našli u obližnjim kafićima i restoranima te su bili "primorani" u događanju sudjelovati makar auditivnim osjetilima, te onih koji su u to vrijeme prolazili trgov pa se zaustavili kako bi pomnije proučili što se to događa. To sam se poslijepodne i večer družila s okupljenima, sudjelovala u radionici izrade nakita te promatrala interakcije između posjetitelja i članova

¹⁵ Tako se događanje najavljivalo na promotivnim lecima kampanje *Zagreb: otvoreni grad?*

¹⁶ *ibid.*

¹⁷ Iako u različitim aranžmanima, Okus doma već nekoliko godina povodom međunarodnog praznika rada priprema grah „na svjetske načine“ i organizira druženja lokalnog stanovništva s migrantima, s posebnim naglaskom na takva događanja u Dugavama gdje je smješteno Prihvatilište za tražitelje azila (usp. Prvomajski grah na svjetske načine u Dugavama - šarenilo okusa, boja i ritma 2014).

¹⁸ Tako se događanje najavljivalo na promotivnim lecima kampanje *Zagreb: otvoreni grad?*

¹⁹ Okus doma je hranu djelio, no na štandu je bila postavljena kutija s natpisom „preporučena donacija 20kn“ kojom se posjetiteljima sugeriralo da Okus doma mogu podržati novčanom donacijom.

²⁰ Naziv vrste udaraljki.

Okusa doma koji su posluživali hranu. Mnogo je bilo zainteresiranih, nerijetko su se vraćali do štanda i po nekoliko puta, postavljajući pritom pitanja, interesirajući se za ideju koja stoji iza kolektiva Okus doma i priče njezinih članova. Hrana se činila kao moment otvaranja prostora za komunikaciju što su mi i moji sugovornici često isticali. Primjerice: „Ta hrana je zapravo odličan medij. (...) Ovi noviteti [jela koja poslužuje Okus doma, op.a.] otvaraju ljudima oči i prema tim samim ljudima [migrantima, op. a.]. Znači hrana otvara taj novi kanal komunikacije“ (Upraviteljica Zadruga, M.B.) ili:

„Uvijek je lakše pričati uz hranu, to smo ponovili već tisuću puta, i kroz to izlaze druge stvari na vidjelo. Ljudi se upoznaju i onda ako su imali neke predrasude to se na ovaj način nekako najlakše razbija, meni se čini“ (Voditeljica komunikacijsko - senzibilizacijskih aktivnosti, Z.M.).²¹

Na tragu shvaćanja "mekog grada" (*soft city*) kao grada koji „nastaje pripisivanjem identiteta, [te] koji poziva stanovnike da ga prerade, prilagode, oblikuju“ (Raban, prema Gulin Zrnić 2009:22), ovakve intervencije u javnom gradskom prostoru privremeno prerađuju i preoblikuju grad. Postavljanjem inače marginaliziranih migrantskih skupina u središte događanja, poput izložbe *Ljudi* na Cvjetnom trgu ili Dana Afrike na Opatovini, upozorava se na uobičajenu nedostupnost javnih prostora i centra grada ovim skupinama, a „svi ti događaji koji privremeno izvrću urbane odnose moći simboličkom kontrolom ulica, poznate su slike 'prijepornog grada““ (Low 2006:28). No, umjesto isključivo negativne kritike takvih asimetričnih odnosa moći (iako je i kritičko propitivanje odnosa u gradu važan dio kampanje), kampanja *Zagreb: otvoreni grad?* odlučila se za pristup kojim u konkretnom javnom prostoru nudi intervencije kroz koje želi pokazati što za Platformu *Upgrade* otvoreni grad podrazumijeva. Na taj način uprizoruju nam primjere onoga kakav bi, u njihovoj viziji, grad *mogao i trebao biti*.

Jedan od takvih primjera pruža i mural Mirona Milića na vanjskom pročelju stambene zgrade u Vojnovičevoj ulici 19 čije je nastajanje bilo organizirano javno događanje u sklopu kampanje *Zagreb: otvoreni grad*, a u suradnji s manifestacijom *Design District Zagreb* te je trajalo od 17. do 19. lipnja. Mural prikazuje oca koji šeće s djetetom držeći ga za ruku, ženu i muškarca kako sviraju na svojim instrumentima, ženu s vrećicama koja se vraća iz trgovine te dva psa kako se igraju. Prikazani likovi različite su etničke pripadnosti, dobi i spola, a prema organizatorima, Platformi *Upgrade* „Miron Milić u muralu okida snimke svakodnevice ovog

²¹ O ulozi hrane više riječi biti će u drugom dijelu rada.

kvarta, ukazuje na njene izazove i sve to vješto povezuje u mozaik života ovog grada, u kojem za svakog postoji mjesto i dobrodošlica²². Ovdje je posebno zanimljiv način na koji je mural nastajao. Prema riječima Tihane Bertek (2016) „za vrijeme oslikavanja, situacija prikazana na zidu reflektirala je stvarnu situaciju na ulici - ljudi su se družili, puštala se glazba, psi i djeca su trčali uokolo, a Okus doma je pripremao hranu“²³. Bio je to proces kojim se prostor oronulog pročelja zgrade, putem fizičkog oslikavanja te značenja koja su prisutni ljudi pridavali muralu u nastajanju, transformirao u simboličko, mnogoznačno mjesto (usp. Creswell 2004); mjesto koje upućuje na to kako otvoreni grad imaginira autor murala, te organizatori kampanje, ali i mjesto na kojem svaki prolaznik ili svaki stanar može uvijek iznova promišljati o tome što za njih znači otvoreni grad. Na pročelju zgrade u Vojnovičevoj 19 ponuđena je imaginacija otvorenog grada koja ostavlja mogućnost prolaznicima da sliku otvorenog grada uvijek iznova stvaraju i (re)interpretiraju.

Ponukana doživljenim iskustvom na spomenutim i nekim drugim manifestacijama zapitala sam se kako se to stvara otvoreni grad. Što to uopće znači otvoreni grad? Kako suditi gradu je li otvoren ili nije? Takva pitanja uputila su me i da se zapitam kako nastaju mjesta u gradu koja su doživljena kao otvorena, a samim time i na koje se načine gradski prostori transformiraju u značenjska mjesta? Uzevši u obzir temu i cilj predstavljene kampanje, relevantnim postaje i pitanje kako, te na temelju čega, ljudi mjestima pripisuju attribute poput "otvoreno" ili "zatvoreno", pri čemu se doživljaji istog mjesta mogu jako razlikovati kod različitih pojedinaca.

Richard Sennet u predavanju o otvorenom gradu (2013)²⁴ uspostavlja odnos između grada kao zatvorenog i otvorenog sistema. Zatvoreni sistem kao tip grada, kakvog Sennet u suvremenom svijetu smatra dominantnim, obilježen je pretjeranom determinacijom, te opsjednutošću ekvilibrijem i integriranošću svih dijelova sistema u unaprijed isplaniranu koherentnu cjelinu. I dok su ravnoteža i integracija uglavnom shvaćeni kao poželjni atributi

²² Citat preuzet sa Facebook stranica događanja: DDZ2016: Druženje uz mural Zagreb: otvoreni grad? (<https://web.facebook.com/events/284730035248897/>, zadnji pristup: 06.08.2016.)

²³ Ovom događanju nisam mogla prisustvovati, stoga osobno iskustvo nemam, no čitajući tekst Tihane Bertek, nisam se mogla oteti pitanju je li situacija možda bila obrnuta. Je li situacija na ulici reflektirala zamišljenu sliku otvorenog grada koja je nastajala na zidu? Također, možemo li o ovakvom događanju, nastalom u sklopu festivala *Design District Zagreb*, govoriti i kao o jednom aspektu gentrifikacije? Iako zanimljiva, daljnja razrada ovih pitanja prelazi doseg ovoga rada. No, ostavljam ih ovdje kao natuknicu za buduća promišljanja stvaranja otvorenog grada.

²⁴ Richard Sennet 21. veljače, 2013. godine održao je predavanje pri Centru za istraživanje umjetnosti, društvenih i humanističkih znanosti pod naslovom *Otvoreni grad (The Open City)* koje je javno dostupno na internetu na poveznici <https://www.youtube.com/watch?v=0uyHey4QuUE> (pristup: 17.08.2016.). Također, na svojoj osobnoj internetskoj stranici Sennet je objavio esej prema kojemu je održao spomenuto predavanje.

nekoj sustava, za Senneta, posljedica tako organiziranog zatvorenog sistema je odbijanje, isključivanje svega što se u takvu isplaniranu cjelinu ne uklapa i što bi moglo narušiti željenu ravnotežu. S druge strane otvoreni sistem kao tip grada podrazumijeva dozu nekoherentnosti, budući da u njemu žive, surađuju, konfrontiraju se, ljudi koji se razlikuju po klasi, etnicitetu, religiji, seksualnoj orijentaciji (itd.). Dok je zatvoreni grad obilježen fiksnim, krutim granicama i naglim prekidima interakcije između različitih stanovnika grada, prema Sennetu, u otvorenom gradu imamo meka i fluidna granična područja na kojima je interakcija među različitostima grada najživopisnija te poticana. Također, dok se zatvorenim gradom upravlja odozgo prema dolje, otvoreni grad, smatra Sennet, pripada njegovim građanima. Otvoreni grad, tako, nikada nije i ne može biti unaprijed isplaniran i determiniran te uvijek ostaje dijelom nedovršen. Ciljevi kampanje *Zagreb: otvoreni grad?* uvelike se poklapaju sa Sennetovom vizijom otvorenog grada, no ostaje pitanje za koga se i iz čije perspektive grad otvara. Platforma *Upgrade* ukazuje na problem društvene i ekonomske isključenosti i marginalizacije velikog broja građana, no treba se tek vidjeti tko će sve interkulturni društveni centar aktivno koristiti, odnosno hoće li ga kao "svoje mjesto" prepoznati spomenute marginalizirane skupine. Drugim riječima, hoće li centar koristiti oni čije su potrebe detektirane u kampanji, ili oni koji su te potrebe detektirali?

Zamišljanjem otvorenog grada, koje se manifestira putem kampanje *Zagreb: otvoreni grad?*, zainteresiranoj su javnosti ponuđeni neki fragmenti onoga kakav bi grad mogao i trebao biti u očima grupa okupljenih u Platformi *Upgrade*. Aktivnostima poput nogometne utakmice „u otvorenom gradu“, radionica povodom Dana Afrike ili stvaranjem murala pod nazivom *Otvoreni grad*, imaginacija i realizacija ove verzije otvorenog grada se isprepliću, utjelovljuju u javnom prostoru. Uključivanjem građana s jedne strane njihov imaginarij otvorenog grada barem privremeno oživljava, dok se paralelno s druge strane slika otvorenog grada uvijek mijenja kako u nju različiti ljudi upisuju različita značenja. No, polazeći od ideje da su mjesta kulturne i društvene konstrukcije, prostori koje su ljudi učinili značenjskima i uz koje su emocionalno povezani (usp. Creswell 2004:7), a koja su multivokalna utoliko što isto mjesto različiti akteri mogu doživjeti i interpretirati na različite načine (usp. Rodman 1992:447) nije svrsishodno tražiti ili očekivati mjesta u gradu koja su *a priori* u svojoj srži otvorena (ili zatvorena), uključiva (ili isključiva) za određene društvene skupine. Naime, da bi određeni prostor bio okarakteriziran kao otvoreni, potrebno je da ga ljudi kao korisnici tog prostora tako i dožive te da mu svojim svakodnevnim praksama i korištenjem pripišu odgovarajuće atribute. Cvjetni trg s početka ovog poglavlja može, ovisno o kontekstu, biti shvaćen i kao prostor rezerviran za srednje i visoke društvene slojeve u kojemu za marginalizirane skupine poput

migranata nema mjesta, ali i kao simbolički važno mjesto u užem centru grada koje tim skupinama pruža mogućnost za vidljivost i djelovanjem. Isto tako, Milićev mural može biti interpretiran na različite načine. Dok će neki u njemu vidjeti mnogoznačnosti grada kakav bi *trebao biti*, netko drugi u njemu može vidjeti provokaciju; primjerice za one pojedince ili društvene skupine koje se protive ideji interkulturalnog društva i prihvaćanju migranata, mural može biti podsjetnik kako u "njegovom" društvu postoje i oni koji "nisu" i "ne mogu" biti njegov dio, a hoće li se i na koje načine pročelje zgrade u Vojnovićevoj proklamirati kao mjesto aktivnog promišljanja otvorenog grada ostaje za vidjeti.

No, odgovora na pitanja poput što znači otvoreni grad, je li i na koji način Zagreb otvoreni grad, te koja su to mjesta u gradu koja su prijateljska i otvorena ima onoliko koliko i ljudi koji odgovaraju na ta pitanja. Stoga ću se u sljedećem dijelu teksta posvetiti osobnim iskustvima i doživljajima grada Zagreba onih koji su u središtu mog istraživanja – članovima Okusa doma.

4. RAZNOLIKA ISKUSTVA GRADA

Nakon što sam predstavila kampanju *Zagreb: otvoreni grad?*, zanima me i kako moji sugovornici, na svakodnevnoj razini života u gradu, vide i osjećaju Zagreb? Je li za njih Zagreb otvoreni grad? Doživljavaju li različito, različite dijelove grada? Je li to *njihov* grad? U kakvom odnosu stoje njihova iskustva života u Zagrebu s jedne i angažman u Okusu doma s druge strane? Konačno, mijenjaju li se njihove percepcije grada ovisno o osobnom osjećaju integriranosti i uključenosti u njegov život? U ovom poglavlju posvetit ću se razradi ovih pitanja.

S različitim životnim povijestima, odnosno životnim iskustvima koja su proživjeli u određenom vremensko - prostornom kontekstu, te životnim pričama, kao subjektivnim percepcijama njihovih životnih puteva (usp. Svensson 1995), mijenjala su se iskustva, dojmovi i percepcije života u Zagrebu mojih kazivačica i kazivača. Varirali su od vrlo negativnih u kojima je Zagreb okarakteriziran kao nesigurno mjesto za život koje ne podržava različitosti, preko skeptičnih i pesimističnih stavova, pa sve do onih optimističnih i vrlo pozitivnih prema kojima je Zagreb sigurno, prijateljsko mjesto koje mojim kazivačima postaje utočištem i drugim domom. Primjerice, koordinatorica Platforme *Upgrade*, ukazuje na ambivalentnost shvaćanja grada:

„Neko drugi će reć: Ne, grozan je [Zagreb, op.a.]! Razumiješ, ljudi imaju stvarno tu različite odgovore, ali mi nismo išli iz negativne pozicije, jer zapravo mislim da ni mi

ne mislimo (...) da grad nije otvoren. Razumiješ? Samo je pitanje na koji način je otvoren, da li je dovoljno otvoren, na koje načine još može bit otvoren“ (Koordinatorica Operacije grad i Platforme *Upgrade*).

Na spomenuta pitanja poput je li dovoljno otvoren te kako ga se može dodatno otvarati nadovezuje se i pitanje tko postavlja kriterije otvorenosti, što je i sama kazivačica naznačila mišlju da različiti ljudi različito razmišljaju o gradu, ali i pitanje za koga je grad otvoren (ili zatvoren). Budući da se kampanja *Zagreb: otvoreni grad?* bavi problemima marginaliziranih skupina, a u koje ubrajaju i migrante, u razgovoru s kazivačima fokusirala sam se upravo na taj moment – je li grad otvoren za migrante?

U skladu s tim pitanjem, neki su Zagreb, kako bi ga pozicionirali, uspoređivali s drugim europskim gradovima te drugim gradovima u Hrvatskoj, što ujedno upućuje i na to da "otvoreni grad" ne postoji kao objektivna datost sam po sebi, već doživljaj otvorenog grada nastaje jedino u odnosu naspram osobnih doživljaja i percipiranja drugih gradova. Primjerice:

„Zagreb je po mnogo čemu otvoreni grad, osobito u komparaciji s drugim gradovima u Hrvatskoj. Zagreb po mnogočemu nije otvoreni grad, osobito u komparaciji s europskim metropolama koje se suočavaju sa vrlo sličnim razvojnim izazovima kao i Zagreb. Pogledavši malo prema zapadu, na Ljubljanu primjerice (...) sa svojim zapravo, ono, industrijskim prostorima koji su puni interkulturalnih aktivnosti i kulturne produkcije, preko Beča (...) koji ima pregršt različitih aktivnosti za migrante i izbjeglice, i građane generalno, u smislu, tog, baš da građane gledaš kao razvojni element grada, pa sve do Berlina koji ima takve lokalne integracijske programe u kojima ono, stvarno rade Berlinski građani, pa i same izbjeglice za druge izbjeglice, i sami migranti za druge migrante“ (Predsjednica Zadruga, E.B.).

Ključ otvorenosti grada, prema ovoj kazivačici, leži u sadržajima i aktivnostima u koje se mogu uključiti i migranti i lokalno stanovništvo. Stoga gradove poput Ljubljane, Beča i Berlina navodi kao pozitivne primjere gradova u kojima su nekorišteni gradski prostori pretvoreni u mjesta na kojima se mogu susretati pripadnici različitih slojeva, etniciteta, kultura, na tragu Sennetovog (2013) poimanja fluidnih graničnih prostora koji potiču kontakte i interakciju među različitim pojedincima. Stoga, u takvom kontekstu Zagreb ne vidi kao otvoreni grad, no u odnosu prema ostalim hrvatskim gradovima, Zagreb nudi više mogućnosti i više aktivnosti koje bi poticale željeni interkulturalni dijalog pa na toj skali Zagreb biva otvorenim gradom. Neki kazivači su komparaciju usmjerili na sam Zagreb uspoređujući različita naselja u gradu:

„[na pitanje je li Zagreb otvoreni grad? op.a.] Da i ne. U nekoj mjeri je, samo se bojim da je to ono, uvijek isti krug ljudi, dok postoje dijelovi Zagreba koji nisu. Znači ja sam živjela u kvartu koji je ono, malo periferija i osjeti se razlika, znači, života u jednom Botincu i života u, ne znam, Novom Zagrebu i života u centru (...) I onda u tom smislu postoji taj jedan velik dio koji je zatvoren, a postoji i ovaj življi, vibrirajući dio koji je stalno aktivan i di se stvarno može osjetiti ta otvorenost“ (Voditeljica komunikacijsko - senzibilizacijskih aktivnosti, Z.M.).

Kazivačica ovdje uspostavlja odnos između centra i periferije grada koji se razlikuju po "stupnju" otvorenosti pri čemu periferija, nasuprot centru, ostaje zatvorenom sredinom. No, i centar i periferija ovdje su misaono konstruirani, a ovisno o kontekstu u kojem se o njima govori, sužavaju se ili šire njihove zamišljene prostorne granice kao što se mijenjaju i atributi koje im pojedinci pripisuju ovisno o svom iskustvu tih prostora. Razgovarajući dalje s istom kazivačicom o različitim dijelovima grada, upitala sam je i što vidi kao periferiju Zagreba. Spomenuto naselje Botinec označila je periferijom kako prostorno (kartografski) tako i doživljajno, dok je na moje potpitanje o Novom Zagrebu, odnosno konkretnije Dugavama, koje se kao naselje u kojem je smješteno Prihvatilište za tražitelje azila često pojavljivalo u razgovorima, odgovorila kako kartografski Dugave nisu periferija, ali „u umu, po svijesti“ jesu. Druga je kazivačica Dugave, i u kartografskom i u simboličkom smislu, smjestila na periferiju grada:

„Gdje su recimo marginalizirane skupine, poput izbjeglica, smještene fizički u gradu? Mislim to, ono što uvijek razmišljam kako je to, ono, u Dugavama kraj smetlišta! Mislim, to je meni ono, jedna jako jasna poruka – šta znači živit u smradu konstantno. Naravno i lokalno, ljudi isto žive u smradu Jakuševca...“ (Volonterka).

No, odnos doživljenog centra i periferije grada mijenja se ovisno o kontekstu, pa tako Dugave, mogu postati i centrom:

„Treba što više raditi na tome da se, ono, stvari decentraliziraju, užasno je važna ta kvartovska distribucija. Tako da ne bude samo da se u centru grada nešto događa, iako je centar u zagrebačkom smislu dosta širok (...) Tak da, koliko god to bila periferna lokacija za mnogo šta, za neke sadržaje i za neke ljude i ciljanu publiku to postaju zapravo centralna mjesta“ (Predsjednica Zadruga, E.B.).

Dugave su u razgovorima često spominjane kao simbolički značajno mjesto za rad Okusa doma. Tijekom godina u više su navrata pripremali i dijelili hranu u javnim prostorima naselja,

nastojeći ukazati na prisutnost Prihvatilišta i ljudi koji u njemu borave te pridonijeti senzibiliziranju lokalnog stanovništva. U sklopu kampanje *Zagreb: otvoreni grad?* kojem je u cilju otvaranje polilokacijskog interkulturalnog društvenog centra, Dugave se upravo zbog Porina razmatraju kao jedna od mogućih lokacija na kojoj bi se mogao smjestiti dio sadržaja centra kako bi se ljudima smještenima u Prihvatilištu olakšao pristup elementima bazične integracije poput, primjerice učenja jezika (u kojem bi jezični dio kolektiva Okus doma, sa školom stranih jezika koja je u fazi nastajanja mogao aktivno sudjelovati). S druge strane, odabir Dugava kao jedne od lokacija budućeg interkulturalnog centra pružio bi mogućnost uspostavljanja aktivnijeg i redovitijeg kontakta lokalnog stanovništva i ljudi smještenih u prihvatilištu, što je trenutno moment koji uglavnom izostaje (usp. Bazzinotti, Slomka i Kasunić 2015).

Neki su ponuđeni odgovori, vezani uz iskustva života u Zagrebu, stajali u gotovo dijametralnoj suprotnosti, što dodatno učvršćuje tezu o multivokalnosti i mnogoznačnosti grada te nas podsjeća kako je teško govoriti o jednoj istini o gradu (usp. Gulin Zrnić 2009; Rodman 1992). To je posebno vidljivo u međusobno prijepornim doživljajima grada u kojima se Zagreb od iznimno zatvorene i nesigurne sredine transformira u sigurno i prijateljsko mjesto, kako pokazuju sljedeća dva kazivanja:

„Uh, ja mislim da Zagreb *niti malo nije* otvoren grad! (...)Valjda mi je teško definirat šta je to otvoren grad (...) U biti ja bi to definirala između ostalog i koliko je siguran grad, za sve, pa tako i za one koji, koji nisu, ovaj, pripadnici dominantne [kulture, op.a.], ono, koji su vidljivo drugačiji na koji god način, i u tom smislu mislim da je Zagreb *sve samo ne otvoren* grad (...) mislim da se Zagreb jako trudi kao imat tu neku vibraciju multikulturalnu, ali nema ju. Jer je ono, totalno, ovo šta sam rekla, po meni nesiguran“ (Volonterka; kurziv istaknula kazivačica).

„*Volim živjeti u Zagrebu!* Zagreb je kao moj drugi dom. Ovdje ne primjećujem rasizam. Prije, bio sam u Grčkoj, i ljudi su bili, jednostavno glupi. A ovdje, *osjećam se sigurno*, imam prijatelje ovdje. Provest ću ovdje svoj cijeli život. Ako dobijem dobar posao, ostat ću ovdje i živjet ću svoj život ovdje“ (Kuhar - volonter; kurziv istaknula autorica)²⁵.

Što je pozadina ovako drastične razlike u doživljaju života u Zagrebu? Prvo kazivanje dolazi od kazivačice koja je, iako dolazi iz drugog hrvatskog grada, u Zagrebu živjela nekoliko godina i završila studij iz područja društvenih znanosti, a svoje je školovanje nastavila upisom drugog diplomskog studija u inozemstvu. Svoje iskustvo volontiranja u Okusu doma intenzivno je

²⁵ Sve citate s engleskog jezika prevela autorica.

promišljala i ispreplitala s pogledima svoje struke. Budući da sam se u vrlo sličnoj poziciji nalazila i sama, intervju s njom više je nalikovao razgovoru, dijalogu u kojem smo sudjelovale obje, preispitujući u kontekstu Okusa doma koncepte poput integracije migranata, (re)prezentacije i (potencijalne) egzotizacije kulture. Ipak, koliko god nas je ta "stručna" pozicija nukala i na kritičko promišljanje djelovanja Kolektiva, jednako nas je vraćala i na pitanje kako ljudi čija je svakodnevnica postao rad (ili volontiranje) u Okusu doma doživljavaju svoj angažman u Kolektivu i Zagreb kao prostor djelovanja. Na tom tragu, smatram, treba analizirati i drugo prikazano kazivanje, što me dovodi i do gore spomenutog odnosa između doživljaja grada i angažmana u Okusu doma. Potonji citat isječak je kazivanja mladića u kasnim dvadesetima koji u Zagrebu živi nešto više od dvije godine, a u Hrvatskoj mu je odobren status azila²⁶. Njegovi počeci u Zagrebu, osim što nisu bili planirani, nisu bili ni ugodni.

„Prije, kada sam otišao u ** [naselje u kojem je dobio stan, op.a.], bio sam sam. I bio sam uvijek depresivan, depresivan. Nisam imao ništa za raditi. Onda mi je ** [volonterka CMS-a, op.a.] rekla - Odi i pridruži se Okusu doma i osjećat ćeš se dobro Otišao sam i kuham s njima, putujem s njima. (...) Jako su mi pomogli, oni su jako dobri ljudi, oni su moja obitelj (...) Imao sam toliko puno prilika, i upoznajem puno, puno ljudi, puno, puno dobrih ljudi. Tako da sam postao poznat! Sada se osjećam ponosno, govorim svojim prijateljima - Ja sam kuhar, radim s Okusom doma“ (Kuhar - volonter).

Stoga, Zagreb nije sam po sebi predstavljao prijateljsko i sigurno mjesto za život. On je postajao takvim s vremenom, uvelike zahvaljujući činjenici da se priključio Okusu doma što mu je olakšalo ostvarivanje i brojnih drugih kontakata s pojedincima i izvan Kolektiva. Njegov primjer nije izoliran; zapravo, kroz razgovore s kazivačima počela sam uviđati da su pitanja poput „Kako je živjeti u Zagrebu?“ povlačila za sobom upravo pričanje o angažmanu u Okusu doma, a vrlo često je okosnica za konstruiranje odgovora postajala vremenska dimenzija *prije* i *poslije* priključivanja Kolektivu. Zagreb se kao potencijalni novi dom, u očima mojih sugovornika, stvarao kroz njihov angažman u Kolektivu. Primjerice, kazivačica koja u Hrvatskoj živi šesnaest godina, a pred nešto manje od godinu dana se priključila Okusu doma²⁷, velik dio svog života u Zagrebu provlači upravo kroz spomenutu okosnicu:

²⁶ Zagreb, kao ni Hrvatska općenito, nije bio njegovo željeno odredište. Kao i mnogim drugim tražiteljima azila i oni kojima je azil odobren, i njemu je zahtjev za međunarodnom zaštitom u Hrvatskoj bila alternativa deportaciji te povratku nesigurnostima u zemlji koju je napustio.

²⁷ Promjenom životnih okolnosti, ova kazivačica, u trenutku kada pišem ovaj rad (kolovoz, 2016.) više nije članica Kolektiva Okus doma. No, budući da je u Kolektivu bila aktivno angažirana tijekom čitavog terenskog istraživanja

„Meni je Okus doma... *Zapravo mi je promijenio život!* Otkad sam s njima sve mi se okrenulo naopačke, osjećam se ko čovjek, našla sam dio sebe, našla sam svoje društvo, svoju ekipu, našla sam posao koji želim raditi, nastaviti, napredovati. Volim kuhati, imam strast prema kuhanju, i to mi je, ono, jedino što želim! (...) Mislim, *dok nisam krenula u Okus doma meni je bilo katastrofa!*“ (Glavna kuharica; kurziv istaknula autorica)²⁸.

Također, onima, koji su u Zagrebu znatno kraće od prethodne kazivačice (kraće od 3 godine), Okus doma je olakšao ne samo upoznavanje i stupanje u kontakt s lokalnim stanovništvom, već i upoznavanje s gradom i njegovim prostorima, koji su im do tada, često ostajali nepoznatima.

4.1. Iskustva života u Zagrebu kroz osjećaj integriranosti

Ako se prisjetimo definicije integracije s početka koja podrazumijeva „proces u kojemu ljudi i njihove aktivnosti postaju isprepletenima u društvenom životu te konstruiraju uzajamno ovisne odnose“ (Asselin et al. 2006:138), te ako integracija podrazumijeva i percepciju samih migranata o prihvaćenosti i pripadanju pretpostavljenom dominantnom društvu (usp. Bužinkić i Kranjec 2012), kakav je dojam osobne integriranosti mojih kazivača?

Gore spomenuta vremenska dimenzija *prije* i *poslije* priključivanja kolektivu, u znatnoj je mjeri obilježila i dojmove o integraciji te osobnom osjećaju pripadanja. Naime, iako je integracija proces koji ne ide jednolinijskom putanjom od neintegriranosti do potpune integriranosti, pri čemu su ova dva krajnja pola (apsolutna neintegriranost vs. potpuna integriranost) pojmovi koji u praksi često dolaze u pitanje, moji su kazivači imali potrebu pričati o svojem iskustvu grada i osjećaja integriranosti upravo kroz uspostavljanje dihotomija *prije* Okusa doma i *poslije* Okusa doma. Primjerice:

„Proveo sam *godinu i pol, ono, nepoznat*, nitko me nije znao. Ljudi su mislili da sam ja, neki čudan tip, i tako to. *Ali sad, poznajem tako puno ljudi*, i kad ja trebam nešto i kad oni trebaju mene. Mi [migranti, op.a.] imamo neku zanimaciju. [Više, op.a.] *nisam usamljen*, stvarno. Tako da, osjećam se sretno s njima [s Okusom doma, op.a.]“ (Kuhar - volonter; kurziv istaknula autorica).

koje sam provela, kao i u trenutku intervjuiranja, te stoga što njezina kazivanja ukazuju na neke značajne aspekte rada Kolektiva koji se ne mijenjaju njezinim odlaskom iz Kolektiva te koje su isticali i drugi sugovornici, njezina sam kazivanja također uključila u tekst.

²⁸ Kazivačica tečno priča hrvatski jezik te sam intervju s njom provela na hrvatskom. Manje pogreške, poput krivog padeža i slično, ispravila sam kako bi čitatelju citat bio prohodniji i razumljiviji. To vrijedi za sve citate, preuzete od kazivačice koju navodim kao "Glavna kuharica".

Osim toga, priključivanje kolektivu često znači i jačanje samopouzdanja pojedinaca, pružajući mogućnost kreativnog rada koji je prepoznat kao vrijedan:

„Sada se osjećam ugodno u Zagrebu. Nisam nikad imala neko loše iskustvo pa se osjećam dosta sigurno ovdje. Okus doma mi je tu svakako pomogao jer me upoznao s puno ljudi i vodio me na mnoga mjesta u Zagrebu i Hrvatskoj. Osim toga, jako je motivirajuće vidjeti da se lokalnim ljudima sviđa, i da poštuju, tvoj rad. Sad se osjećam integriranom jer učim jezik, imam prijatelje i obitelj, i jer mogu puno toga i raditi“ (Kuharica).

Kao što prikazani primjeri pokazuju, na moja pitanja o tome što podrazumijevaju pod integracijom, i osjećaju li se, u skladu s time i sami integrirano odgovori su se vrtjeli oko nekoliko pojmova: mogućnost sklapanja poznanstava i prijateljstava, učenje jezika, osjećaj obiteljskog pripadanja unutar kolektiva te mogućnost aktivnog djelovanja (najčešće u smislu zaposlenja).

Ipak, iako Okus doma igra značajnu ulogu u stvaranju osjećaja pripadanja i atmosfere dobrodošlice, neki su kazivači isticali i kako se još uvijek ne osjećaju dijelom Hrvatske ili hrvatskog društva. Tako je jedna kazivačica na pitanje osjeća li se kao pripadnica hrvatskog društva kazala:

„Nisam [se] osjećala dok nisam došla u Okus doma, ali to je to ono što pričam, u biti mi još nismo dio, mi još nismo dio Zagreba, mi još nismo dio Hrvatske. Znači još puno, puno rada i rada i rada treba oko toga dok ljudi, dok ono što sam rekla, znači, kad prolaziš pored ljudi, da ti ne bulje u tebe, da njima nije čudno da vide nekog Afrikanca ili neku tamniju osobu, ili svjetlu osobu ili Kineze ili tako dalje“ (Glavna kuharica).

Drugi kazivač, na isto pitanje, ističe:

„Ali, ne 100%. Možda bih mogao reći, i to zato jer imam odlično, i na tome hvala Bogu, imam odlično društvo, imam odlične ljude oko sebe, znaš, koji me vole, i na njima sam zahvalan, tako da, kažem, možda 50%, znaš“ (Kuhar).

Zapravo sva prikazana kazivanja upućuju na još jedan važan aspekt – stvaranje mreže solidarnosti koja omogućuje podršku i pomoć migrantima kojima je to potrebno, ali i platformu za jačanje njihovih mogućnosti i volje za djelovanjem. Naime, Okus doma predstavlja medij koji olakšava kontakt i komunikaciju između migranata i lokalnog stanovništva, koja je s jedne strane istaknuta kao važna dimenzija u integracijskim politikama, a s druge strane nešto što su

kao potrebu isticali i svi moji kazivači te shodno tomu potvrđivali kako im angažman u Kolektivu pri tome i pomaže. No, osim toga, ovaj je Kolektiv također i platforma putem koje se ljudi migrantskog podrijetla mogu upoznati i s ljudima s kojima dijele slična životna iskustva te s kojima mogu ostvariti bliski kontakt zahvaljujući međusobnom poznavanju i razumijevanju konteksta životnih situacija u kojima se nalaze, stvarajući tako mreže uzajamne podrške te emocionalnu povezanost poput one obiteljske. Stoga se u ovom slučaju ne radi toliko o određenim mjestima u gradu na kojima se integracija odvija, koliko o mogućnosti ostvarivanja i održavanja interakcije s drugim ljudima, kako lokalnim stanovništvom, tako i međusobnim povezivanjem migranata i uspostavljanjem mreža solidarne podrške.

Ipak, Okus doma je heterogen kolektiv kojeg čine međusobno različiti pojedinci koji mogu na različite načine tumačiti njegovu ulogu i ciljeve, a samim time i svoje osobne interese koje vežu uz angažman u Okusu doma. Svi su moji sugovornici Okusu doma pridavali važno mjesto u njihovim životima, često ističući emotivnu te obiteljsku povezanost s drugim članovima, no razlikuju se prema trudu i radu kojeg ulažu u održavanje života Kolektiva, pri čemu neki ulažu osjetno više osobnog truda i vremena, preuzimajući više zadataka i odgovornosti. Iako je raspodjela poslova i odgovornosti između članova nekog kolektiva uobičajena praksa koja proizlazi iz organizacije poslovanja, govoreći o Okusu doma kao areni za integraciju i osnaživanje migranata, pretjerano oslanjanje nekih članova Kolektiva, i to uglavnom migranata, na spomenute pojedince koji preuzimaju velik dio odgovornosti može dovesti u pitanje mogućnost emancipacije i osamostaljivanja migranata. Stoga, ostaje pitanje kako će se u svom budućem radu Okus doma nositi s ovakvim izazovima.

No, i uz natuknuta razilaženja među članovima Kolektiva, moji sugovornici grad i svoj osjećaj uključenosti i integriranosti promišljaju u okvirima njihova angažmana u Okusu doma. Nadalje, svojim djelovanjem mijenjaju grad ili barem svoju viziju grada. No, ako grad shvaćamo kao proces društveno - kulturnog konstruiranja mnogostrukih značenja, tada uistinu sudjeluju i u stvaranju novih značenja grada. Kolektiv za mnoge postaje prvotnim mjestom pripadanja u gradu Zagrebu, koji svojim djelovanjem nastoji s jedne strane migrantima približiti različite dijelove grada koji su im do tada bili nepoznati ili nedostupni, dok s druge strane lokalnom stanovništvu i široj javnosti nastoji, putem hrane, približiti različite kulture i ljude koji iz tih kultura dolaze. Ulozi hrane u djelovanju Okusa doma okrećem se u dijelu teksta koji slijedi.

5. HRANA KAO MEDIJ

Tijekom cijelog istraživanja, bilo tijekom razgovora s kazivačicama i kazivačima, bilo tijekom promatranja sa sudjelovanjem i mog osobnog uključivanja u Kolektiv, jedna me misao pratila čitavim putem – činilo se kako hrana, odnosno koncept pripremanja i nuđenja hrane, igra važnu ulogu u percepcijama mojih sugovornika o svom angažmanu u Okusu doma, kao i u cjelokupnom djelovanju Kolektiva. Hrana se, tako, postavila i kao važan analitički moment. Izdvojila sam nekoliko aspekata koji su se pokazali ključnima, a koje ću u ovome poglavlju pokušati prikazati. Hrana se pokazala kao medij kojim se nastoji potpomoći izlazak marginaliziranih iz pasivnosti, senzibilizacija i približavanje pretpostavljenih različitosti između migranata kao Drugih te lokalnog stanovništva i lokalnih kultura, te kao medij pomoću kojega članovi Okusa doma, posebice oni s migrantskim pozadinama nanovo konstruiraju svoje mjesto pripadanja, svoj dom.

5.1. Kuhanje u Okusu doma kao medij izlaska iz pasivnosti

Migrante poput onih koje okuplja kolektiv Okus doma, može se, za potrebe analize, svrstati u jednu od najmarginaliziranijih skupina u društvu, koje političke instance i lokalno stanovništvo često percipiraju kao sigurnosnu, ekonomsku, kulturnu, religijsku (...) prijetnju pretpostavljenom, navodno homogenom, stilu života. U takvom kontekstu, u kojem brojni resursi koji bi omogućili aktivno participiranje u svakodnevnom životu neke zajednice ostaju nedostupnima, nerijetko su primorani na egzistenciju na marginama društva. Iz perspektive ovog istraživanja možemo govoriti i o marginama grada; simbolički, u smislu nemogućnosti participiranja u njegovu životu, no često i prostorno, u smislu izoliranosti zbog smještenosti u rubnim dijelovima grada, zbog loše infrastrukturne povezanosti s drugim dijelovima grada ili zbog smještenosti u neadekvatnim prostorima. Također, često su dodatno marginalizirani (ponekad i kriminalizirani) medijskim prikazima u kojima su etiketirani kao "ilegalci" ili isticanjem države iz koje dolaze pri čemu se i pojedinac i država iz koje dolazi prikazuju u negativnom kontekstu poput primjerice „klastrofobični i podivljali Eritrejac“ (Brnardić et al. 2015:7). Na taj se način „reducira cijeloga čovjeka i obitelj na formalni set rascjepkanih podataka ... poput individuacije i alijenacije čovjeka od velikog dijela svoga bića (Schaffer, prema Brnardić et al. 2015:6). Iznimno su rijetki slučajevi u kojima su prikazani kao pojedinci, društveni akteri koji su, na ovaj ili onaj način, aktivni sudionici društvenog života, što je dijelom ishod često senzacionalističkog medijskog izvještavanja, a dijelom rezultat nerijetko teških uvjeta u kojima migranti žive koji ne ostavljaju puno prostora za sudjelovanje u javnom životu grada. Primjerice, tražitelji azila ostvaruju pravo na novčanu pomoć u iznosu od 100 kuna

mjesečno (*Odluka o visini novčane pomoći tražiteljima međunarodne zaštite* 2015). Oni kojima je zaštita odobrena pod određenim kriterijima imaju pravo na novčanu pomoć u skladu s odredbama *Zakona o socijalnoj skrbi* (2013), no ni taj iznos često ne zadovoljava osnovne potrebe života. Osim toga, tražitelji azila nemaju pokriveno troškove javnog prijevoza, a kako ih često ne mogu pokrivati sami, brojna događanja u gradu ovim skupinama ostaju i fizički nedostupna. Dijelom zbog ovakvih ekonomskih ograničenja i isključenosti, dijelom zbog izolacije s kojom se suočavaju budući da su percipirani kao prijetnja "normalnom" gradskom životu, migranti su strukturno gurnuti u sferu pasivnosti. No, umjesto opetovanog isticanja spomenutih činjenica, odlučila sam se za nešto drukčiji pristup – prikazati primjere u kojima se migranti nastoje postaviti kao aktivni sustvaratelji urbane svakodnevice. Kako bih svoju građu s terena utemeljila, kratko se osvrćem na ono što pogled društvenih i humanističkih znanosti kaže o odnosu strukture ili konteksta situacije, te mogućnosti za aktivnim djelovanjem pojedinaca.

Anthony Giddens (1986) u teoriji strukturacije uspostavlja odnos između društvene akcije i strukture. Potonju definira kao skupinu pravila i resursa, organiziranih kao svojstva društvenih sistema. Akciju, s druge strane, promatra kao sposobnost za djelovanjem (*agency*), odnosno mogućnost pojedinca kao društvenog aktera da svojim djelovanjem utječe na svoju okolinu i vlastitu društvenu poziciju. Ljudi, dakle nisu u potpunosti determinirani strukturom već posjeduju određenu moć za djelovanjem, no ne mogu djelovati niti neovisno o strukturalnim smjernicama i kontekstu. Struktura i akcija, nikada nisu neovisne jedna o drugoj, što Giddens naziva dualnošću strukture (umjesto dualizma u kojem akcija i struktura stoje odvojeno, jedna nasuprot drugoj), već su strukturalna svojstva društvenih sistema istovremeno i medij, kroz koji se društvene prakse odvijaju, ali i produkt tih društvenih praksi (usp. 1986:25). Tako shvaćena, struktura (koja je u strukturalističkim i funkcionalističkim teorijama najčešće shvaćena tek kao determinirajući faktor) „ne smije biti izjednačena s prinudom, već je ona uvijek i ograničavajuća i omogućavajuća“ (ibid.).

Uzimajući u obzir gore opisani kontekst životnih situacija u kojima se migranti nalaze kao strukturalne smjernice, zanima me kako na njih odgovaraju moji istraživani. Konkretnije, kakvu ulogu ima pripremanje hrane u okviru kolektiva Okus doma u pokušajima odmicanja s margina ka aktivnoj participaciji u urbanom životu?

„U jednoj široj slici za društvo, i to je nešto izuzetno bitno, što Okus doma je sada, a to je (...) *izlazak iz te pasivnosti* i te kompletne, ono, marginalizacije, i zato vidim Okus

doma kao odličan primjer svega. Mislim, *odličan, ali nažalost i, ono, tužan* u jednu ruku zato jer do toga je moralo doći da *ljudi moraju sami sebe organizirati kako god znaju i umiju da bi oni mogli živjeti*, doslovno“ (Volonterka; kurziv istaknula autorica).

Razmišljanje ove kazivačice ukazuje na ograničavajuće čimbenike strukture, one koji gotovo onemogućuju ili znatno otežavaju mogućnost za djelovanjem marginaliziranim skupinama. Naime, kako navodi i kazivačica, strukturalni uvjeti nisu zadovoljeni, migranti, a posebice oni koji su zatražili međunarodnu zaštitu, vrlo teško pronalaze posao, a financijska pomoć koju primaju od države uglavnom nije dostatna za osiguravanje kvalitetnog života. Pasivnost migranata stoga nije prirodno stanje stvari, ona je rezultat opisanih strukturalnih faktora, antipod Giddensovoj akciji kao sposobnosti za djelovanjem. No, u takvoj nepodržavajućoj atmosferi, Okus doma pronalazi nišu u kojoj vidi prostor za djelovanje. Naime, zapošljavanje, iako isticano pri vrhu lista prioriteta u integracijskim politikama i strategijama, ujedno je i jedan od najlošije sprovedenih aspekata integracije u praksi u Hrvatskoj (usp. Centar za mirovne studije 2016a; 2016b). S druge strane, pokazalo se kako Kolektiv može pružiti platformu za zapošljavanje migranata u skladu s njihovim vještinama. Kako mi je ispričala predsjednica Zadruga, tijekom višegodišnjeg rada s tražiteljima međunarodne zaštite i ljudima kojima je odobren neki oblik takve zaštite, prikupljanja recepata i životnih priča, te prezentacijskog kuhanja i predstavljanja Kolektiva, shvatila je kako je, osim senzibilizacijskih aktivnosti usmjerenih prema hrvatskoj javnosti, Kolektiv moguće i potrebno usmjeriti ka samozapošljavanju marginaliziranih skupina. Dakle, u atmosferi izrazito ograničenih mogućnosti, odnosno onoj u kojoj je Giddensovo poimanje strukture znatno više ograničavajuće nego omogućavajuće, javlja se ideja o pokušaju utjecanja na takvu strukturu tražeći mogućnosti za aktivnim djelovanjem. Prema Margaret Archer (2007), društveni akteri na različite načine reagiraju i djeluju u odnosu na dane uvjete i okolnosti, što uvelike ovisi o njihovom osobnom refleksivnom propitivanju situacija u kojima se nalaze i mogućnosti koje su pred njima. Stoga društveni akteri mogu, u ograničavajućim strukturalnim uvjetima, biti i „refleksivno svjesni nepravde, žal[iti] za zatvorenim prilikama, ali nastavlja[ti] činiti sve što mogu, u okolnostima koje nisu sami konstruirali ili odabrali, za ono do čega im je najviše stalo“ (Archer 2007:19). Nadalje, u otežanim okolnostima, akcije društvenih aktera mogu, umjesto pasivnog prihvaćanja okolnosti u kojima se nalaze, biti subverzivne (ibid.:15). Uzevši navedeno u obzir, mogu li se elementi subverzivnog djelovanja pronaći i u radu kolektiva Okus doma?

Naime, Okus doma otvara vrata onome što je jedna kazivačica, volonterka, nazvala "migrantskim aktivizmom" objasnivši ga kao izlazak migranata iz pasivnosti u zalaganje za

ostvarivanje onih prava koja su u teoriji osigurana zakonom, ali nisu ostvarena u praksi, te zagovaranje za ona prava koja još nisu ni uspostavljena zakonskim okvirom, ali ih se želi na taj način osigurati. Druga kazivačica također je Okus doma okarakterizirala aktivističkim, objašnjavajući mi kako i samo ime kolektiva u svojoj pozadini ima aktivističku poruku jer to zapravo „nije samo okus hrane nego se on [ime kolektiva, op.a.] odnosi na koloritet [u smislu kompleksnosti, op.a.] zapravo sjećanja, traume i *otpora* nekoj vrsti, ono, rigidnosti, represije i opće tog prisilnog odlaska iz zemlje“ (predsjednica Zadruga E.B.; kurziv istaknula autorica). Na tragu takvog razmišljanja, mogu se analizirati i kazivanja drugih kazivača.

Primjerice, jedan se kazivač prisjetio vremena kada je boravio u prihvatilištu za tražitelje azila u Dugavama pa je podijelio sa mnom što je Okus doma već tada predstavljao za njega:

„Dok sam bio u Porinu, znaš, imao sam neke dobre i loše periode, i, trebalo mi je da nešto radim, znaš. *Da se negdje izrazim*. Nisam imao izbora. Samo sam govorio, kao, što god, samo se trebam negdje moći izraziti. Raditi za sebe da se malo opustim, znaš na šta mislim. (...) Za mene, znaš, ja sam to shvatio kao misiju. Kao, misija, *mi moramo nešto poduzeti*. To je Okus doma za mene“ (Kuhar; kurziv istaknuo kazivač).

Prilika za sudjelovanjem u radu Okusa doma za ovog je kazivača predstavljala priliku za iskorak iz dnevne rutine, koja je, za smještene u Prihvatilištu za tražitelje azila često depresivna. Nedostatak sadržaja, poput kontinuiranog i sustavno organiziranog tečaja hrvatskog jezika unutar Prihvatilišta, i nemogućnost prisustvovanja događanjima u drugim dijelovima grada, uz konstantan osjećaj nesigurnosti i neizvjesnosti glede (ne)odobravanja²⁹ zahtjeva za međunarodnom zaštitom, samo su neki od otežavajućih i ograničavajućih faktora s kojima se ova migrantska populacija često susreće. Nadalje, razgovarajući o potrebi „da se negdje izrazi“ uz osjećaj kako „mi [migranti, op.a.] moramo nešto poduzeti“, zamolila sam istog kazivača da mi opiše kako to u njegovim očima izgleda „misija“ Okusa doma:

„Za mene je jasna. Omogućiti im, omogućiti drugima koji ne znaju, [da vide, op.a.], da ljudi koje zovete "manjine", mogu nešto učiniti. *Ljudi koje zovete "manjine" mogu nešto učiniti!* Ljudi koje zovete "azilanti", ljudi koje zovete "migranti", znaš, mogu nešto napraviti - mogu biti jedna cigla u društvu [u izvorniku: *one brick in the society*, op.a.]. To je za mene poruka u Okusu doma“ (Kuhar; kurziv istaknuo kazivač).

²⁹ Primjera radi, „u republici Hrvatskoj od rujna prošle godine [2015. op.a.] do polovice srpnja [2016, op.a.] podneseno je 777 zahtjeva za međunarodnu zaštitu. U tom razdoblju odobreno je samo 26 međunarodnih zaštita, a čak 122 zahtjeva je odbijeno“ (Šošić 2016).

Ističući etikete koje se migrantima često pripisuju u negativnom smislu poput "manjine", "migranti"³⁰ ili "azilanti" kazivač indirektno ukazuje na česte predrasude, poput onih koje migrante ocrtavaju kao nesposobne i nemarne, ili pak onih da migranti žive na teret države, od socijalne pomoći, ali ih direktno odbacuje kao neutemeljene, objašnjavajući kako oni „*moгу* nešto napraviti!“, kako oni *moгу* biti aktivni članovi društva. Lokalnom stanovništvu, konkretnije onom dijelu koje prema migrantima ima negativne stavove, pristupa pomirbeno, a Okus doma vidi kao moment koji može razbijati takve predrasude. U tom smislu, za njega, Okus doma postaje taj koji „pomaže drugima“, što dijelom obrće pretpostavku prema kojoj je lokalno stanovništvo to koje treba pružiti pomoć i podršku onima koji dolaze, migrantima. No, kako bi to mogli, potrebna im je prilika, pa tako isti kazivač ističe:

„Prihvati me i pruži mi priliku da ti nešto pokažem. Nemoj samo, mislim, OK, na primjer - Dajem ti papire. Dajem ti papire - kao - legalan si u ovoj zemlji. Ali nakon toga je gotovo. Nisi ništa napravio za mene. Nisi ništa napravio za mene, razumiješ li? *Da, velika je stvar legalizirati nekoga, ali to je početak, to je prvi korak. OK, ali taj netko treba i nešto drugo*“ (Kuhar; kurziv istaknula autorica).

Kazivač je ovime posredno otvorio i problematiku (ne)ostvarivanja brojnih zakonom zajamčenih prava u područjima poput obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene skrbi, smještaja i slično (Brnardić et al. 2015). U takvom kontekstu, spomenuto „nešto drugo“ ukazuje na potrebu za ostvarivanjem vlastitih prava, te na potrebu za izražavanjem vlastite osobnosti kao i ostvarivanjem svojih potencijala. Okus doma, kaže, dao mu je priliku da samostalno djeluje, da radi i stvara. Pritom je važno napomenuti kako je kazivač posebnu vrijednost pridao činjenici da mu Okus doma nije pomagao u vidu klasične humanitarne pomoći, već kroz pružanje prilike da on bude taj koji djeluje: „Dali su mi priliku - OK, gledaj, znaš, mi ti dajemo ovu priliku, ti sada nešto napravi s time. - Ja to tako doživljavam, i ja to cijenim“. Nadalje, kroz sudjelovanje u Kolektivu:

„imaš priliku govoriti, imaš priliku pokazati im [lokalnom stanovništvu, op.a.] tko si (...) Jer, tu su novi ljudi koji dolaze u ovu zemlju, oni [lokalno stanovništvo, op.a.] ne znaju tko su ti dečki koji ovdje dolaze, tko su oni, znaš. OK, ako im ne pokažemo tko smo, kako će nas prihvatiti, kako će nas upoznati? OK, dakle, što trebamo? Trebamo nekog da nam pokaže, vodi nas, pokaže nam put. I da nam omogući da im pokažemo tko smo. E sad, Okus doma je uspio, putem hrane, i to je to. I onda imaš

³⁰ Ovdje postavljeni u negativnom smislu, naspram primjerice izbjeglica. Vidi „Teorijski okvir“.

priliku sresti puno ljudi, različite ljude (...). I oni će te pitati - OK, to je vaše jelo? To je tradicionalno? - Ovo, ono. I u tom trenu imamo priliku pokazati im tko smo, razgovarati s njima, i mijenjati [stvari, op.a.]“ (Kuhar).

Ovo kazivanje vrlo slikovito opisuje kako moji sugovornici sažimaju cjelokupnu ideju koju Okus doma za njih predstavlja. Kolektiv, dakle, pruža mogućnost kreativnog rada (u smislu pripremanja hrane i kreiranja jela), zapošljavanja, te mogućnost da migranti predstavljaju sami sebe, i jela koja su oni pripremili. On nije humanitarna organizacija te migrantima ne pristupa kao pasivnim žrtvama, već kao pojedincima koji su strukturnim okolnostima u kojima se nalaze ograničeni te kojima je stoga potrebna podrška kako bi svoju sposobnost za djelovanjem (*agency*) ojačali. U naslovu potpoglavlja naznačen izlazak iz pasivnosti oslikava se upravo u takvom pružanju šanse za društveno djelovanje samih migranata. To je ujedno i politika Kolektiva:

„Uvijek pazimo da su ti ljudi uz tu hranu, znači ne da su negdje iza kulise, ne, i da sad neko prezentira njihovu hranu. Uvijek je dobro da oni sami prezentiraju svoju hranu jer su onda izloženi i njima odgovara to“ (Voditeljica komunikacijsko - senzibilizacijskih aktivnosti, Z.M.).

Naime, članovi Okusa doma, samostalno osmišljavaju jela koja pripremaju, oslanjajući se pritom na recepte i hranu kojom nastoje ujedno predstaviti i kulture iz kojih dolaze. Hranu također samostalno pripremaju, poslužuju i prezentiraju. Migranti su uključeni u velik dio cijelog radnog procesa, koji je osmišljen tako da je uvijek barem netko od kuhara koji su hranu pripremali, prisutan prilikom posluživanja hrane i tako može predstaviti pripremljena jela, sebe, odnosno ljude koji su tu hranu pripremali³¹, kao i Okus doma kao kolektiv. Potonje je izuzetno važno budući da su migranti često *oni o kojima se govori*, a znatno rjeđe *oni koji govore* o sebi, svojim iskustvima, kulturama, prošlosti, sadašnjosti, aspiracijama za budućnost (usp. Appadurai 1988). I tu negdje, između pružanja mogućnosti za samozapošljavanje marginalizirane skupine, organiziranja senzibilizacijskih aktivnosti usmjerenih ka široj javnosti, mogućnosti za osobno predstavljanje onih koji često nemaju priliku govoriti te pripremanja hrane uz pričanje o svom podrijetlu i podrijetlu recepata koje spremaju, leži potencijal Okusa doma za aktivističkim, ili čak subverzivnim djelovanjem. Taj potencijal oslikava se i u sljedećem kazivanju:

³¹ Ponekad zbog opsega posla organizacijski nije moguće da su svi kuhari prisutni i na posluživanju te predstavljanju, no tome se teži, a kada je moguće to se i ostvaruje.

„I onda kad ti njima ponudiš hranu (...) kad nekom nešto pokloniš, onda [su reakcije, op.a.] - Vidi, aha, vidiš, *oni su azilanti, oni nemaju (ajmo reć) za kruh, ali oni, znači nama daju nešto da probamo. Znači oni su to skuhali za nas, znači iz budžeta zadruga, znači, da nam približe sebe. - Bar ja mislim tako. I onda ljudima je to OK, fora i idu probati (...) Čim ti dođeš i probaš tu hranu, približiš [im se, op. a.]. Onda te zanima možda neko pitanje, onda zapravo čuješ svašta, onda počneš čitat, pa gledaš letke. A tu je, tu je najbolje, znači, to bi bilo super da smo negdje na otvorenom, stalno, di su događanja...“ (Glavna kuharica; kurziv istaknula autorica).*

Kazivanje se prvenstveno odnosi na javna događanja, primjerice poput onih u okviru kampanje *Zagreb: otvoreni grad?*, u sklopu kojih Okus doma hranu najčešće dijeli, dok ljudi mogu ostaviti financijske donacije (za razliku od klasičnih, naručenih *cateringa* koji se naplaćuju prema oformljenom cjeniku, i formalno funkcioniraju kao i bilo koja druga *catering* služba), te kazivačica potonjim citatom otvara važno pitanje – Tko kome nudi hranu? Naime, i sama ukazuje na moment u kojemu migranti, koji često sami „nemaju ni za kruh“ pripremaju i dijele prolaznicima svoju hranu u javnim prostorima grada. Osim činjenice da dolazi do obrata u smislu da oni čija je ekonomska egzistencija često ugrožena, ulaze u ulogu onih koji "časte" hranom, ovdje dolazi do još jednog zanimljivog obrata.

Naime, pitanje dijeljenja hrane usko je vezano uz pitanje gostoprimstva. Pritom domaćin, ponudivši svoje goste izobiljem hrane nastoji dokazati svoje ekonomsko blagostanje i pokazati se u što boljem i raskošnijem svijetlu. Nerijetko pretjerivanje u obilju hrane koju nudimo treba impresionirati goste, pokazati im prosperitet domaćina i njegovu dobru volju da dio svog bogatstva podijeli i s njima (usp. Fox s.a.). Brojni su primjeri obiteljskih okupljanja povodom rođendana ili blagdana, tih privremenih iskoraka iz svakodnevice za koje su rezervirani posebni recepti i posebne namirnice ili poseban, raskošan, način pripreme tih namirnica kojima domaćini časte svoje goste, a dobro su poznate i uzrečice koje oslikavaju pravila takvih okupljanja, poput one da "gost nikada ne smije ostati gladan". Takvu izreku, osim u doslovnom smislu, možemo shvatiti i metaforički. Obilje hrane kojom nudimo naše goste simbolizira i činjenicu da ih prihvaćamo i smatramo dobrodošlima, a kako navodi Ozren Žunec u pogovoru kuharice koju je Okus doma objavio pod istim nazivom „gosta-namjernika, čovjeka koji se samotno potuca stranim svijetom, uvijek je red pozvati u kuću i nahraniti“ (prema, Bužinkić 2014:49).

Što se događa u trenucima kada Okus doma nudi svoju hranu? Dolazi do inverzije uloga, pri kojoj, oni koji su došli nude hranu "starosjediocima". Drugim riječima, gosti nude gozbu domaćinima. Takvo privremeno izvrtnje odnosa, u kojem oni „koji nemaju ni za kruh“, odnosno „oni koje zovete manjine“, uzimaju stvar u svoje ruke i djeluju najbolje što mogu kako bi postigli svoje ciljeve unatoč otežavajućim okolnostima (usp. Archer 2007), moment je subverzije, otpora članova Okusa doma prema vlastitoj marginalizaciji i pokušaj proklamiranja sebe kao aktivnih sudionika svakodnevice grada. Uloga hrane pritom ostaje vrlo slična onoj prilikom "normalnog" poretka stvari kada se kroz hranu i gozbu nastoji predstaviti sebe, impresionirati drugoga (usp. Goffman 2000), te iskazati dobrodošlica i gostoprimstvo. No, uloge sudionika u ovoj gozbi su u inverziji: migranti, novopridošli, nude hranu lokalnoj populaciji društva u koja su pristigli i pritom su oni ti koji se putem specijaliteta koje nude nastoje predstaviti u najboljem svijetlu (često odabirom onih jela koja smatraju tradicionalnima, karakterističnima i "autohtonima" za podneblja iz kojih dolaze). Za razliku od uobičajenog odnosa kada domaćin gostu putem gozbe koju mu nudi pokazuje kako je dobrodošao, ovdje su migranti ti koji nudeći hranu lokalnom stanovništvu, žele stvarati atmosferu dobrodošlice te nastoje pokazati kako „mogu nešto napraviti“. Osim toga, oni nude i specifična znanja i vještine o tome kako se hrana koju nude priprema i blaguje prenoseći tako šire gastronomsko iskustvo, a ujedno odražavajući i karakteristike nematerijalnih kulturnih dobara kako ih prepoznaje UNESCO³².

Na tom tragu, hrana postaje i moment borbe protiv predrasuda, odnosno medij kroz koji se nastoji približiti različitosti i senzibilizirati lokalnu javnost prema migrantima kao stanovnicima grada, o čemu više u dijelu koji slijedi.

5.2. Hrana kao pokušaj približavanja različitosti

„Sam moj ulazak u Okus doma je bilo tako revolucionarno iskustvo jer sam počela promišljati o hrani na taj način što prije nikad nisam (...) Sad apsolutno aktivno promišljam o tome koliko je taj moment kuhanja zajedno i jedenja zajedno bitan za otvaranje nekakvih, razbijanje nekakvih zidova. I zato mislim da je to jedan odličan početak, ali mislim da bi onda morao bit ... To je samo uvod nekako, u nešto što onda treba biti“ (Volonterka).

³² Vidi: *Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* na poveznici: <http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention> (pristup: 25.08.2016.).

Laurier Turgeon i Madeleine Pastinelli konzumaciju namirnica i jela iz različitih kultura i „dalekih mjesta“ uspoređuju s „konzumiranjem geografije“; kroz „jelo vanjski svijet unosi se u tijelo, internalizira se izvanjsko“ (2002:251). Riječima autorica, etnički restorani postaju „mikroprostorima koji omogućuju interkulturalni kontakt, deterritorijalizirana mjesta na kojima klijenti mogu vidjeti i dodirnuti, čak i konzumirati kulturu drugog na svom 'domaćem terenu“³³ (ibid.). Dalje, prema tezi Turgeon i Pastinelli, dok jelo može predstavljati identitetske markere koji pomažu određenoj zajednici da se distancira od drugih i pritom samoidentificira, jelo također može doprinijeti smanjivanju percipiranih različitosti te postati arenom u kojoj strano može prijeći u poznato, domaće (ibid.). Osim toga, iako je jelo kao proces unošenja hrane u naše tijelo vrlo intiman proces, aktivnostima vezanima uz hranu, od uzgoja namirnica preko njihove pripreme i kreiranja jela pa sve do same konzumacije i dijeljenja tog kulinarskog iskustva s drugima, „isprepliće [se] javno i privatno“ (Holtzman 2006:373), odnosno hrana se nalazi „na marginama privatnog i javnog, intimnog i izloženog“ (Turgeon i Pastinelli 2002:251). Kako tu analizirati Okus doma te hranu koju pripremaju, predstavljaju i poslužuju? Je li i na koji način hrana medij putem kojega se kulture migranata nastoje približiti kulturama lokalnog stanovništva?

Kroz boravak na terenu te razgovor s kazivačima, hrana se vrlo često spominjala kao element koji otvara prostor za komunikaciju među skupinama čija je interakcija inače vrlo ograničena ili nepostojeća. Kazivačice i kazivači hranu su tako isticali kao „odličan medij“, „novi kanal komunikacije“, „odličan način kako doprijeti do naših sugrađana“, „društveno ljepilo“ ili „univerzalni jezik“ dok je posluživanje hrane jedan kazivač okarakterizirao kao „dijeljenje ljubavi“. Na tragu shvaćanja hrane kao paralelno privatnog i javnog iskustva i moji su kazivači proces pripremanja hrane doživljavali vrlo intimnim, no istovremeno ističući važnost dijeljenja hrane s drugima. Privatno iskustvo hrane ogleda se u osobnim sjećanjima kroz koja moji kazivači prolaze pripremajući jela od kojih neka nisu jeli ili kuhali otkad su napustili svoje bivše domove, no taj se privatni proces ujedno isprepliće s onim društvenim, odnosno javnim, primjerice, na kulinarskim radionicama, kada kuhari Okusa doma kuhaju zajedno sa polaznicima radionice. Svaki kuhar i kuharica imaju po jednog do dvoje "učenika" koji aktivno sudjeluju u pripremanju jela, a radionica završava oko zajedničkog stola na kojem

³³ U ovom kontekstu, pod deterritorijalizacijom se podrazumijeva fizička izmještenost vlasnika i zaposlenika restorana koji se nalaze izvan zemlje svog prethodnog boravka, ili podrijetla, tj. izvan njihovog „domaćeg terena“, te koriste hranu kao moment kojim svoju kulturu, na "novom" i "stranom" terenu mogu ponuditi lokalnom stanovništvu i svim zainteresiranima.

su poslužena sva pripremljena jela, koja zatim svi prisutni dijele. Važnost dijeljenja hrane s drugima kazivači su često isticali, primjerice:

„Jučer sam skuhao svoj poseban recept, mi to zovemo *salan*, piletina s umakom i malo paprike. Skuhao sam to, i još uvijek je u mom frižideru, nisam jeo. Skuhao sam, skuhao sam i tanki kruh. Imam tanki kruh i imam još cijeli taj umak u frižideru. Mi kada kuhamo, imamo tu tradiciju – *kada kuhamo jedemo zajedno* (...). Kada nemam šta za raditi, samo kuham, i onda zovem prijatelje pa jedemo zajedno. *Ako kuham, moram jesti s nekime, ne mogu jesti sam* (...) *Ne osjećam se dobro ako jedem sam* (Kuhar – volonter; kurziv istaknula autorica).

Hrana ovdje poprima snažnu društvenu komponentu. Za ovog je kazivača nezamislivo jesti ako nije u krugu drugih, prvenstveno sebi bliskih ljudi. Kako ističe Robin Fox, hrana je „prilika za dijeljenje, za raspodjelu i za davanje, za iskazivanje altruizma“ (s.a.:1). Osim toga, hrana koja je za većinu kazivača prije uglavnom bila u privatnoj sferi, dijeljena s obitelji i bliskim prijateljima, sada je svjesno odabrana kao medij kroz koji nastoje progovarati u javnosti, dijeleći hranu sa strancima. Na toj granici između vrlo intimnog i vrlo društvenog, pripremanje hrane doživljava i sljedeća kazivačica:

„Ja kad kuham ja uživam, ja zaboravim na sve moguće negativne stvari, loše energije, znači *ja unutra unosim dio sebe*. I svi mi koji smo tamo. Kad kuhamo, kuhamo iz ljubavi. I ja mislim svatko ko jede tu hranu, osjeti to. U svim tim raznim okusima, začinima. I ja mislim da na taj način i naše [kulture približimo, op.a.]. Znači, kad nas pitaju kako smo to napravili, na koji način, onda kad s njima razgovaraš (...) Onda im približiš. Pa onda oni vide da si ti, zapravo stvarno skuhao iz ljubavi i to je njima jako lijepo“ (Glavna kuharica; kurziv istaknula autorica).

Prema rečenom, kazivačica u jela koja priprema unosi i upisuje dio svog osobnog identiteta. Putem hrane koju stvara i poslužuje, ona drugima predstavlja i nastoji „približiti“ sebe. „Kuhanje iz ljubavi“ također je važan moment, koji su isticali i drugi. Primjerice, sljedeći kazivač dijeljenje hrane shvaća kao dijeljenje ljubavi:

„Za mene, hrana je ljubav. Ljubav, znaš? A mi [ljudi, op.a.] trebamo to, treba nam ta ljubav, znaš. Ako ja nešto priprelim (...) OK, ljudi mogu tu vidjeti hranu, ali ja, ja vidim da dijelim ljubav (...). Kužiš? (...) Jer dijeljenje hrane za mene je širenje ljubavi. Pripremiti hranu i poslužiti je ljudima, a ljudi ju prihvate, i s time su prihvatili moju ljubav“ (Kuhar).

Iz oba citata vidimo kako je hrana doživljena kao medij kojim se olakšava uspostavljanje komunikacije s lokalnim stanovništvom. Iako eksplicitno ne spominju postojanje konkretnog društvenog konflikta između migranata i "starosjedioca" iz njihovih se kazivanja može iščitati njihova potreba za osjećajem pripadnosti društvu u koje su se doselili, a kojeg, kao što je istaknuto u prethodnom poglavlju o iskustvima grada i osjećaju integriranosti, još uvijek ne osjećaju u potpunosti. Kazivačica tako hranu vidi kao medij putem kojeg se može predstaviti, a nakon što se prvi korak i kontakt uspostave kušanjem hrane, interakcija se može nastaviti te ona dobiva priliku ispričati svoju priču. Kušanje hrane doživljeno je kao prvi kontakt koji omogućuje daljnju interakciju: od objašnjenja kako je određeno jelo pripremljeno, preko razgovora o podrijetlu upravo kušanog jela ili namirnica i začina koji su korišteni, te potencijalno sve do dijaloga o osobnim pričama i povijestima osoba koje su tu hranu pripremale. Slično tomu, potonji kazivač dijeljenje hrane opisuje kao dijeljenje ljubavi, pri čemu trenutak u kojem ljudi prihvate hranu koju je pripremio ujedno doživljava i kao trenutak u kojem su počeli prihvaćati i njega. To dokazuje i sljedeće kazivanje:

„Hrana je univerzalni jezik. Kada kuhamo, i razmjenjujemo recepte, dijelimo i dio nas i naših zemalja. Na taj način se osjećamo ugodnije, a ljudi nas puno lakše prihvaćaju. Kako kažu, ljubav dolazi iz srca, ali prolazi kroz želudac. Integracija isto može ići tim putem“ (Kuharica).

Također, u ovom se kazivanju očituje poveznica koju kazivači osjećaju između hrane i procesa integracije. Kako sugeriraju Turgeon i Pastinelli, hrana može doprinijeti smanjivanju i približavanju percipiranih različitosti dviju skupina i to stoga što se putem jela geografski prostor sabija i minimizira, a čovjek simbolički unosi vanjski (strani) svijet u svoje (poznato) tijelo (usp. 2002:251). Na taj način, konzumiranjem hrane koja je predstavljena kao strana, ili kao hrana drugih etničkih i društvenih skupina, pojedinac ima priliku okusiti i „kulturu drugog na svom 'domaćem terenu“ (ibid.), odnosno bez da se morao geografski izmjestiti. Okus doma slično poručuje jednim od svojih slogana koji glasi „Ako smo kao društvo prihvatili različitu hranu, zašto ne bismo i ljude?“. I uistinu, ostaje pitanje je li hrana dovoljno jak moment koji će prihvaćanje i zainteresiranost za nove okuse i začine proširiti na prihvaćanje ljudi i kultura iz kojih ti okusi i začini dolaze? Također, ostaje i pitanje potencijalnog egzotiziranja kultura i ljudi čega se dotičem u sljedećem potpoglavlju.

5.2.1. Je li hrana ujedno i medij egzotiziranja?

Turgeon i Pastinelli na kraju svog članka o bogatoj ponudi etničkih restorana u Quebecu, u Kanadi, donose zvučnu, kritičku, ali i pesimističnu misao. Osvrćući se na popularnost takvih restorana među lokalnim stanovništvom koje je u jelima etničkih restorana vidjelo osvježanje svojih rutiniziranih, lokalnih prehrambenih navika, autorice ističu: „etničko se konstruira kako bi se doimalo etičkim, no u stvari je (...) samo izgovor za komodificiranje drugosti kao izvora užitka te još jedan izraz postkolonijalnog kapitalizma“ (2002:262). Na tom tragu stoji i postavljeno pitanje o potencijalnom egzotiziranju kultura migranata u kontekstu mog istraživanja. Prisjetimo se nakratko ranije predstavljene manifestacije povodom Dana Afrike održane na Opatovini - radionice izrade nakita i pletenica, održane u sklopu kampanje *Zagreb: otvoreni grad?*. „Afrička kultura“, kako stoji na promotivnom letku kampanje, toga je dana prikazana „kroz edukativne sadržaje, te prezentaciju glazbe, plesa, književnosti i umjetnosti“ s idejom da se hrvatsku javnost upozna s „različitim aspektima afričke kulturne tradicije“³⁴. Osim radionica izrade nakita i frizura Okus doma posluživao je hranu koja je tako također postala dijelom prezentiranja "afričke kulture", odnosno konzumiranja kulture Drugog. Za vrijeme ovog događanja trg je bio vrlo aktivno mjesto: djeca su trčala oko postavljenih štandova, ljudi su se priključivali radionicama, na jednom dijelu trga plesalo se u ritmovima *djembi*, na drugom se moglo uživati u hrani Okusa doma. Svi s kojima sam toga dana nakratko razgovarala, od onih uključenih u organizaciju (u koju su bili intenzivno uključeni članovi Društva Afrikanaca u Hrvatskoj) pa do prolaznika i posjetitelja, uključujući i mene samu, uživali su i hvalili manifestaciju kao pozitivno osvježanje u gradu. Kasnije, kroz razgovore s kazivačima, vraćala sam se na ovo i slična događanja, a zanimalo me kako su ih oni doživjeli i interpretirali. Neki su, tako, samostalno isticali opasnost egzotiziranja kultura i ljudi te problem načina na koje se oni predstavljaju. Jedna se kazivačica, primjerice pitala:

„Da li opet dolazimo do egzotiziranja bez ikakvog, ono, pozadine? Kao, a gle tu sad Dan Afrike, rade lude frizure i jedemo začinjenu hranu? Da li je to samo taj, tako prolazni moment egzotike ili je tu nešto drugo još?“ (Volonterka).

Egzotika je ovdje negativno konotirana i podrazumijeva ahistorijsko i depolitizirajuće predstavljanje nečije kulture – fokusirajući se samo na, primjerice, „lude frizure“ i „začinjenu hranu“ što je problematičan, simplificirajući pristup kulturi. Slično je istaknula i druga kazivačica rekavši mi kako je prilikom predstavljanja Okusa doma „užasno važno, da se pokuša

³⁴ Preuzeto s promotivnog letka događanja, izrađenog u okviru kampanje *Zagreb: otvoreni grad?*

izbjeći taj moment egzotike. To nije egzotika. To je najgori rasizam valjda, ono, koji postoji“ (Predsjednica Zadruga, E.B.). No, iako problematičan, obje su ga vidjele i kao mogući instrument kojim se ljude može zainteresirati za njihovu ponudu. Ipak, prihvatljiv je samo ako dolazi uz obrazloženje koje će početni iskorišteni moment egzotike poput primjerice onog „Okusi Afriku s Okusom doma“ s promotivnog letka kampanje *Zagreb: otvoreni grad?* nastojati kontekstualizirati i demistificirati. Potonja kazivačica prethodnu je rečenicu nastavila rekavši kako moment egzotike:

„ti u nekom tom isto smislu, komunikacije, nekad i moraš koristiti. Kao, 'dođite probati egzotična jela' jer je to isto nešto što ljude privlači. Ali treba onda skužiti da, i ako ti je poziv u tom smislu, ono što tamo proizvedeš kroz komunikaciju i prezentaciju mora pokazati [kako, op.a.] to nije egzotika nego je to realnost, i da je to naš sadašnji svijet tu“ (Predsjednica Zadruga, E.B.).

No, neki kazivači, uglavnom oni s izraženim migrantskim iskustvom (te shodno tome izraženom potrebom za kvalitetnom integracijom) ne vide problem egzotiziranja. Štoviše, neke elemente, koji su se doticali načina predstavljanja Kolektiva, te njegovih članova, koje sam ja, u ulozi istraživačice, vidjela kao potencijalno najproblematičnijim momentima koji mogu voditi u njihovo egzotiziranje (što sam smatrala zamkom), ti su kazivači isticali kao neke od najpozitivnijih aspekata rada Kolektiva. Tako je, na moje pitanje o tome vidi li elemente egzotiziranja u predstavljanju Kolektiva te smatra li ih problematičnima, jedna kazivačica odgovorila:

„Ne, ne, jer ja uopće, ono, nikad to nisam gledala i ne gledam tako. Ja uvijek gledam pozitivno, bez obzira na puno loših stvari kroz koje čovjek prolazi, ali ne, ja vidim to sve pozitivno. A sad, ono, svako ima pravo na svoje mišljenje. Onaj ko misli negativno, nek mu ostane takvo mišljenje. Ali mi, ja mislim, kroz našu kuhinju, nadam se, kroz naš restoran, kroz naše ponašanje, možemo ljudima puno, puno približiti naše priče i puno im, znači, promijeniti njihovo mišljenje prema nama“ (Glavna kuharica).

Nekoliko je aspekata koje želim istaknuti po ovom pitanju. Prvo, prikazana kazivanja i njihova razilaženja treba shvatiti u kontekstu da je i sam Okus doma heterogen kolektiv u čijemu radu sudjeluju ljudi različitih životnih iskustava i povijesti. Slično kao što su se razlikovali po pitanju doživljaja grada Zagreba, postoje i različita tumačenja načina na koje se Kolektiv i njegovi članovi predstavljaju, odnosno trebaju predstavljati. Drugo, za razliku od primjera koje navode Turgeon i Pastinelli u kojemu vlasnici etničkih restorana (i sami

pripadnici tih etničkih skupina) kao razlog za pokretanjem restorana ističu prvenstveno ekonomske motive i zaradu, svi moji kazivači su, iako je moment (samo)zapošljavanja bio i ostao značajan segment rada Okusa doma, kao važnije isticali senzibilizaciju javnosti i rad na približavanju percipiranih različitosti te konstruiranje osjećaja pripadanja i integriranosti marginaliziranih migrantskih skupina. Nadalje, hranu ne ističu kao jedini, već kao prvi i početni moment u procesu komunikacije s lokalnim stanovništvom koji može otvoriti vrata za intenzivnije interakcije koje tek trebaju uslijediti. U skladu s time, neki aktivno promišljaju na koje sve načine kolektiv predstaviti, a da to bude prihvatljivo i onima koji se trebaju predstaviti, i javnosti. Konačno, uzevši u obzir da je otvaranje restorana nešto što Okusu doma tek predstoji, ostaje za vidjeti kako će ga Kolektiv i konceptualizirati, i s druge strane kako će posjetitelji tog restorana racionalizirati zašto ga posjećuju te što on predstavlja u široj slici Zagreba. I treće, iako potencijalno egzotiziranje kroz predstavljanje Kolektiva i dalje vidim problematičnom točkom, smatram važnim ovdje osvijestiti i moguće zamke vlastite pozicije kao etnologinje i kulturne antropologinje te sociologinje. Budući da ih još uvijek i sama promišljam, ovdje donosim nekoliko pitanja kojima sam se vodila, bez ambicija da na njih mogu odgovoriti u dosezima ovoga rada. Primjerice, do koje mjere je moja eventualna kritika egzotiziranja utemeljena i znanstveno legitimirana mojom pretpostavljenom stručnošću u ovome polju? Imam li pravo "osuditi" događanja poput Dana Afrike za egzotiziranje³⁵ ukoliko sami *Afrikanci*, u događanju sudjeluju s ponosom? Uostalom, argument o prisilnom postavljanju na pozornicu, ili o „komodifikaciji drugosti“ (Turgeon i Pastinelli 2002:262) dolazi u pitanje ukoliko su Drugi ti koji su sudjelovali u osmišljavanju događanja te oni koji predstavljaju sami sebe. Pitanje je također i mora li nužno spomenuta komodifikacija podrazumijevati i brisanje značenja koja su komodificirani kulturni elementi, u ovom slučaju hrana, imali za nositelje te kulture u pretpostavljenom autohtonom izdanju kulture, prije njene komodifikacije (usp. Shepherd 2002; Bendix 1989)? Konačno, ostaje i pitanje tko koga egzotizira, što to podrazumijeva te mora li nužno svaki moment egzotike u sebi nositi ostatke kolonijalizma?

Hrana, dakle, u sebi nosi snažan potencijal, kako za približavanje i smanjivanje uspostavljenih razlika i distanci između različitih društvenih skupina tako i za potencijalno egzotizirajuće predstavljanje rada Kolektiva i njegovih članova. I dok ostaje pitanje vidjeti kako će se Okus doma dalje razvijati, hoće li i na koji način oformiti svoj restoran te kako javnost i korisnici njihovih usluga, doživljavaju rad Kolektiva i svoje korištenje njegovih usluga,

³⁵ Egzotiziranje, ali i simplificiranje, budući da se na letku koristi jednina, "afrička kultura", sugerirajući jednu kontinentalnu kulturu.

okrećem se posljednjoj ovdje istaknutoj ulozi hrane - onoj medija pomoću kojega članovi Okusa doma, posebice oni s migrantskim pozadinama nanovo konstruiraju svoje mjesto pripadanja, svoj dom.

5.3. Hrana kao medij stvaranja doma i osjećaja pripadanja

Nedavno je jedna moja poznanica na društvenim mrežama podijelila status u kojem piše kako je nostalgična za domom, i to stoga što više ne zna gdje njezin dom jest. I nije usamljena u toj dilemi. Je li dom fizički prostor ili osjećaj mjesta? Je li njegova glavna karakteristika statičnost, odnosno umještenost u jednom prostoru kojeg se naziva domom, ili dom može nastajati kroz čovjekovu mobilnost, pratiti ga na njegovim putovanjima bez fizičkog uprostorenja? Tradicionalna konceptualizacija doma prema kojoj je on „stabilno fizičko središte svijeta osobe – siguran i nepomičan svijet koji čovjek napušta i u koji se vraća (bili to kuća, selo, regija ili nacija), i glavni fokus brige i kontrole osobe“ (Rapport i Dawson, prema Čapo 2011:337), u suvremenom svijetu mobilnosti i migracija dolazi u pitanje. „U svijetu putnika - migranata, prognanika i izbjeglica - dom se locira u rutinskom setu praksi, ponavljanju uobičajenih društvenih interakcija, u stilovima odijevanja i govora, u sjećanjima i mitovima, u pričama koje čuvamo u sebi...“ (Berger, prema Rapport i Overing 2000:158). Drugim riječima, dom shvaćen kao fiksna točka u prostoru koja je temeljna okosnica u čovjekovu životu, rekonceptualiziran je prema fluidnijoj definiciji koja je prikladnija suvremenom svijetu kretanja (usp. Čapo 2011:337); prema kojoj je dom „ondje gdje se osoba najbolje poznaje (osjeća) – pri čemu 'najbolje' znači 'najviše', čak i ako to nije uvijek i 'najsretnije“ (Rapport i Dawson, prema Rapport i Overing 2000:158). U skladu s teorijskim okvirom i građom prikupljenom istraživanjem, i sama slijedim potonje shvaćanje doma – „domovi [su] mnogolični/protejski, promjenjivi i ne nužno upisani u fizičke prostore“ (Čapo 2011:338).

Jedan od paradoksa koji prate konceptualizaciju doma leži u činjenici da dom najbolje osjećamo u trenutku kad ga izgubimo (duhovno i/ili fizički – prostorno) (usp. Rapport i Overing 2000:261). Stoga, sjećanje, te često osjećaj nostalgije, postaju važni elementi stvaranja doma, a jedan od snažnih medija takvog sjećanja je hrana. Primjerice, mirisi i okusi izgubljenog doma, prisutni u istraživanjima migranata, mogu ponuditi privremen simbolički povratak u vrijeme kada njihovi životi nisu bili fragmentirani (ponekad prisilnim) migracijama (usp. Sutton, prema Holtzman 2006:367). Takva sentimentalna zazivanja izgubljenog doma mogu se pronaći u tekstovima poput *Knjige bliskoistočne hrane (The Book of Middle Eastern Food)* Claudie Roden (prema, Holtzman 2006:367) u kojoj se recepti isprepliću s etnografskom građom prikazanom kroz priče raseljenih i izbjeglih ljudi s Bliskog istoka (usp. Roden 2000). Kuharica

koju je 2014. godine objavio Okus doma imala je sličnu ideju. Jezikom hrane, odnosno prenošenjem recepata, progovoriti i o pričama ljudi koji su iz svojih zemalja, iz svojih domova, prognani. No, osim nostalgije za domom koji je ostao negdje iza njih, negdje u prošlosti, kakva se očituje kroz spomenutu kuharicu *Okus doma*, moji su sugovornici počeli konceptualizirati i stvarati svoje nove domove, ispreplićući sjećanja na prošla vremena i mjesta u kojima su se rodili/živjeli, sa sadašnjošću i mjestima u kojima danas žive i djeluju.

Kada sam svoje kazivače pitala da mi pričaju o receptima i hrani koju kuhaju u Okusu doma, u svojim su odgovorima često odlazili u prošlost prisjećajući se hrane koju su pripremali i jeli u svojim prijašnjim domovima.

„Kad kuham svoju hranu, znači imam osjećaj ko da sam bila dole. Neke stvari nikad nisam radila u šesnaest godina. Nikad nisam radila otkad sam u Hrvatskoj. Znači, šesnaest godina nisam to radila i to je to. Sad, ono svaki drugi dan jedem svoju hranu, ono, koju sam naučila devetnaest godina jesti, u svojoj državi, to mi je super“ (Glavna kuharica; kurziv istaknula autorica).

Hrana pruža mogućnost *uspostavljanja* kontakta migranata s lokalnim stanovništvom, putem spomenute kuharice i kulinarskih radionica, sudjelovanja u kampanji *Zagreb: otvoreni grad* te redovnih usluga *cateringa*, ali i *održavanja* kontakta s mjestima, identitetima, običajima, kulturama iz kojih su došli. Potonji kontakt često nije fizički budući da mnogi moji kazivači nakon što su otišli, nisu imali priliku vratiti se ili posjetiti zemlje iz kojih su migrirali, no on se simbolički održava upravo kroz hranu koju pripremaju u Okusu doma. Potonja je kazivačica objasnila „u Okusu doma sam doma! Ja sam našla dio sebe.“, dok je drugi kazivač svoj angažman u Okusu doma usporedio s vlastitim sjećanjem na dom:

„Zbog Okusa doma, ja imam, imam svoj okus doma. Kada kuham svoju hranu, osjećam da sam doma, kao da kuham i jedem hranu u mojoj zemlji. Tako da, nekad je stvarno emocionalno. Osjećam da sam u svojoj zemlji (...) Zato jer, stvar je u hrani, znaš, zbog nje se osjećam dobro“ (Kuhar – volonter; kurziv istaknula autorica).

Dom, tako, nije više samo u rodnim kućama te zemljama i gradovima iz kojih su došli, dom se osjeća u praksama, interakcijama, pričama (usp. Rapport i Overing 2000) te se može utjeloviti „gastronomskim sjećanjem“ (Holtzman 2006:367) u kojem hrana postaje sponom između nostalgije za izgubljenim domom i stvaranja novih domova i novih osjećaja pripadanja koji često nisu vezani uz fizičko mjesto (usp. Čapo 2011).

Domovi mojih kazivača nalaze se *i tu i tamo*, stvaraju ih i u Zagrebu, a prisjećaju ih se i osjećaju ih i u zemljama koje su napustili. Na taj način dom, umjesto teritorijalnog fiksnog mjesta, dobiva obrise transnacionalnog prostora, odnosno polja koje se nadaje kao skup transnacionalnih „višestrukih isprepletenih mreža socijalnih odnosa kroz koje se ideje, prakse i resursi nejednako razmjenjuju, organiziraju i transformiraju“ (Levitt i Glick Schiller 2004:1009). Pritom u ovome kontekstu transnacionalni socijalni prostor nije nužno okarakteriziran fizičkim migracijama i simultanim održavanjem života i društvenih veza u dvije ili više nacija-država. Transnacionalni socijalni prostor nastaje u krugu djelovanja Okusa doma, u kojemu izmjenjuju iskustva i surađuju ljudi različitog podrijetla, pripremajući i poslužujući hranu koja istovremeno u njima budi sjećanje na domove iz kojih su otišli i osjećaj novog pripadanja u mjestima gdje su došli. Primjerice, ovako je jedan kazivač opisao jedan od svojih prvih trenutaka kuhanja u Okusu doma:

„Kad smo kuhali, bio je 20. lipanj, 2015., i atmosfera i ljudi tamo, i ja sam kuhao... Stvarno sam se osjećao doma, čovječe! Ja sam doma! To je zbog atmosfere – kad sam kuhao s mojom ujom, ponekad smo imali velika [obiteljska druženja, op.a.], ljudi bi dolazili u naš dom, dijelili bi kuhinju, i pričali, i uživali, i smijali se, i tako to. I stvarno sam se osjećao kao da sam ponovo doma (...) A ljudi su bili jako gostoljubivi, bilo je baš super (...) I zadržao sam taj osjećaj, znaš. I ostao sam, kao: Da, to je to (...) Stvarno sam se osjećao kao da sam ponovo doma, da“ (Kuhar).

Pripremanje hrane omogućuje prikazani simbolički "povratak doma", pritom također otvarajući mogućnosti za rekonfiguriranje osjećaja doma, koji sada može biti i u Zagrebu, te stvaranje novih „načina pripadanja“ (Levitt i Glick Schiller 2004). Naime, prema Peggy Levitt i Nini Glick Schiller (2004), možemo razlikovati „načine bivanja“ (*ways of being*) te „načine pripadanja“ (*ways of belonging*) u transnacionalnim socijalnim poljima. Načini bivanja odnose se na „konkretne društvene veze i prakse u kojima pojedinci sudjeluju“ (ibid.:1010) bez da je pritom nužno da se s njima identificiraju. Primjerice, osoba može biti članom Okusa doma, a da pritom svoj identitet ne gradi oko činjenice da pripada upravo kolektivu Okus doma. Ipak, kroz istraživanje se pokazalo kako članovi Okusa doma puno češće razvijaju, ono što Levitt i Glick Schiller nazivaju „načinom pripadanja“ pod kojim podrazumijevaju prakse kojima pojedinci „dokazuju svjesnu povezanost s određenom skupinom“ (ibid.). Velika je većina mojih sugovornika, članova Okusa doma, eksplicitno isticala kako su u Kolektivu pronašli svoj novi dom te svoju novu ili drugu obitelj. Pritom su svoje identitete nadograđivali iskustvom

sudjelovanja u radu Okusa doma, koje je postalo jedno od centralnih mjesta u njihovim životima.

Dom se, stoga, može definirati i „kao prostor u koji se upisuje vlastito djelovanje, u svrhu ostvarenja vlastitih ciljeva i ideja (Rapport i Dawson, prema Čapo 2011:345). On je, za moje kazivače, transnacionalan utoliko što svjesno koriste elemente kultura iz kojih su odselili (u ovom slučaju, prvenstveno hranu) kako bi pronašli svoje mjesto pripadanja u društvu u koje su doselili. Pripremanjem hrane koju osjećaju kao tradicionalnu hranu u zemljama iz kojih su migrirali istovremeno se osjećaju kao da su "ponovo doma", pri čemu je u ovom kontekstu dom onaj kojeg su napustili ili izgubili, kojeg su prostorno i vremenski ostavili za sobom, te "nanovo doma" u smislu stvaranja novog osjećaja pripadanja, prvenstveno u krugu samog Kolektiva, a zatim potencijalno i šire, u gradu, zemlji. Kako je rekla jedna kazivačica, kuharica „Okus doma ti istovremeno pomaže da se integriraš i da zadržiš nešto iz tvoje zemlje“. Stoga, iako su nacije-države i dalje iznimno važne, društveni život ljudi, njihove veze i interakcije, konstruiranje (mnogostrukih) identiteta te osjećaja pripadanja nisu i ne mogu biti ukalupljeni isključivo unutar granica nacija-država (usp. Levitt i Glick Schiller 2004:1009). Pritom bih nadodala, na temelju provedenog istraživanja, kako se transnacionalni prostori mogu stvarati i bez (opetovanih) migracija, kroz osjećaj pripadanja kojeg pojedinci razvijaju i utjelovljuju u svom djelovanju u Okusu doma. To pripadanje pak, zamučuje i prelazi nacionalne granice, razvijajući se od *ni tu ni tamo*, osjećaja da su izgubili prijašnji dom, a ne osjećaju se (još) "kod kuće" ni tamo gdje su došli, prema osjećajima obostranog pripadanja, *i tu i tamo*, rekonfigurirajući svoje poimanje doma kao sigurnog i nepomičnog, fizičkog prostora kojeg su napustili (usp. Rapport i Dawson, prema Čapo 2011:337), prema fluidnijem osjećaju mnogostrukih domova. Na taj način, Okus doma postaje domom, središnjim mjestom u kojem migranti mogu graditi svoje identitete upisujući u njih svoja transnacionalna iskustva.

6. ZAKLJUČAK

Teško je ponuditi jedan zaključak o kolektivu u kojem se isprepliće toliko zanimljivih momenata, ideja, težnji, priča i sjećanja. No, vratim li se na pitanje postavljeno na samom početku - ostvaruje li se kroz djelovanje Okusa doma integracija migranata u Zagrebu, pokušat ću sumirati najvažnije aspekte ovog rada. Imajući ovo pitanje cijelo vrijeme na umu, rad sam podijelila u dvije cjeline.

U prvome dijelu rada analizirala sam kako u očima mojih sugovornika, članova Okusa doma, grad Zagreb poprima raznolika značenja pri čemu je angažman u Kolektivu zauzimao

posebno važno mjesto u narativima mojih sugovornika. Naime, upravo je moment priključivanja Kolektivu bila prekretnica oko koje su moji kazivači strukturirali svoje dojmove i iskustva dosadašnjeg života u Zagrebu. Dok su period *prije* Okusa doma doživljavali kao period izoliranosti, marginaliziranosti, a kod nekih i samootuđenja te depresije, uključivanje u Kolektiv, značilo je mogućnost za iskorak iz spomenute izoliranosti te za uspostavljanje željenog kontakta s lokalnim stanovništvom kao i priliku za kreativni rad i samopredstavljanje. Budući da je angažman u Kolektivu olakšao ne samo upoznavanje i stupanje u kontakt s lokalnim stanovništvom, već i upoznavanje s gradom i njegovim prostorima, koji su im do tada, često ostajali nepoznatima, Zagreb se kroz sudjelovanje u Okusu doma od stranog i nepoznatog prostora transformirao (i još uvijek se transformira) u uglavnom prijateljsko mjesto koje postaje njihovim drugim domom. Paralelno s transformiranjem Zagreba od pukog prostora preživljavanja ka mjestu življenja i kreativnog stvaranja jačao je i osobni dojam integriranosti kazivača. Okus doma, dakle, pruža platformu za integraciju izbjeglica pružajući im mogućnost za zapošljavanje, kreativni izražaj te ostvarivanje i održavanje interakcije s drugim ljudima, kako lokalnim stanovništvom, tako i međusobnim povezivanjem migranata i uspostavljanjem mreža solidarne podrške. Međutim, osjećaj integriranosti i pripadanja često nisu upisivali u grad u cjelini, već u sam Kolektiv.

U uspostavljanju spomenutih veza i interakcija značajnu ulogu ima hrana, kojoj sam se posvetila u drugom dijelu analize. Hrana se pokazala kao medij kojim se nastoji potaknuti izlazak marginaliziranih migrantskih skupina iz pasivnosti, približavanje pretpostavljenih različitosti između kultura migranata i onih lokalnog stanovništva te kao medij putem kojeg članovi Okusa doma, rekonstruiraju svoje domove. Naime, u kontekstu otežavajućih strukturnih okolnosti Okus doma pruža priliku za zapošljavanje, no, osim toga, pripremanjem hrane migranti imaju priliku samostalno predstaviti sebe i svoje kulture što je značajan pomak uzevši u obzir da su migranti rijetko oni koji imaju priliku govoriti sami o sebi, svojim iskustvima, povijestima te planovima za budućnost. Na taj način, Okus doma ujedno pruža mogućnost za jačanje sposobnosti za djelovanjem (*agency*) kod inače marginaliziranih migrantskih skupina. Na tom tragu, pripremanjem onih jela uz koja vežu svoja sjećanja na domove i obitelji nastoje osnažiti svoj kulturni kapital te približiti i povezati kulture migranata, koje su često etiketirane kao strane, "divlje" i "opasne", s kulturama lokalnog stanovništva. Tu se očituju i dvije dimenzije djelovanja Okusa doma, jedna koja je usmjerena prvenstveno prema osnaživanju samih migranata, i druga, potonja, koja je usmjerena ka senzibilizaciji javnosti. Konačno, evociranjem gastronomskog sjećanja na okuse i mirise domova i obitelji koje su izgubili ili

ostavili za sobom, kazivači istovremeno ponovo osjećaju povezanost s domovima koji su prostorno i vremenski ostali iza njih, te počinju graditi nove osjećaje pripadanja tu, u Zagrebu. Na taj način dom za njih postaje transnacionalan te nije nužno vezan uz fizičke lokalitete, već uz osjećaj pripadanja i mogućnosti djelovanja. No, iako Okus doma pruža dobar temelj, proces integracije ovdje nije i ne može biti završen. Momenti osnaživanja i težnje ka društvenoj, kulturnoj i ekonomskoj emancipaciji migranata sigurno su značajni faktori u procesu integracije što potvrđuju i rezultati mog istraživanja, no integracijskim politikama predviđen ravnopravni interkulturalni dijalog tek treba uslijediti.

Ovim sam radom pokušala prikazati neke aspekte djelovanja kulturno jezičnog kolektiva Okus doma. No, tijekom istraživanja otvorila su se i brojna druga pitanja koja su zbog ograničenosti vremenom i prostorom ostala izvan dosega diplomskog rada. Primjerice, jedno od pitanja koje svakako ostaje otvorenim je, u radu samo natuknuto, pitanje odnosa između pripremanja hrane te predstavljanja kultura putem kulinarstva s jedne strane, i potencijalnog egzotiziranja kultura i ljudi kao sustvaratelja tih kultura s druge. Također, s time je povezano i pitanje prezentiranja Kolektiva u javnosti te reakcija koje ono pobuđuje kod potencijalnih korisnika njihovih usluga. Drugim riječima, u kakvom su odnosu načini na koje se Kolektiv nastoji predstaviti i s druge strane dojmovi i percepcije Okusa doma u javnosti? Nadalje, na svojem putu kroz tržište rada, Okus doma morat će se suočavati (i već se suočava) s odlukama vezanim uz pozicioniranje naspram onih koji njihove usluge naručuju pa ostaje za vidjeti na koje će načine graditi svoj identitet i u aspektima poslovne etike i poslovnog odlučivanja. Konačno, imajući na umu pitanje raspodjele poslova i konkretnije, preuzimanja ili prebacivanja odgovornosti među članovima Kolektiva, ostaje za analizirati na koje načine će se Okus doma nositi s potencijalnim ograničenjima u svojim težnjama ka emancipaciji migranata. Ovim pitanjima otvaram prostor za daljnja promišljanja djelovanja Okusa doma.

7. PRILOZI

Slika 1. Posluživanje hrane nakon nogometne utakmice u Dugavama, travanj 2016.

Slika 2. "Grah na svjetske načine" za Praznik rada u Pogonu, svibanj 2016.

Slika 3. Pripremanje hummusa na Trnjanskim krijesovima, svibanj 2016.

Slika 4. Dan Afrike na Opatovini, svibanj 2016.

Slika 5. Dan Afrike na Opatovini, izrada nakita, svibanj 2016.

Slika 6. Dan Afrike na Opatovini, posluživanje hrane, svibanj 2016.

Slika 7. Dan Afrike na Opatovini, posluživanje hrane, svibanj 2016.

Slika 8. Etiopijska ceremonija pripremanja i ispijanja kave u Pogonu, lipanj 2016.

Slika 9. Oslikavanje murala u Vojnovičevoj ulici, lipanj 2016.

Slika 10. Otvaranje izložbe *Ljudi* na Cvjetnom trgu, srpanj 2016.

Slika 11. Otvaranje izložbe *Ljudi* na Cvjetnom trgu, srpanj 2016.

Slika 12. Okus doma poslužuje hranu na otvaranju izložbe *Ljudi*, srpanj 2016.

Slika 13. Okus doma poslužuje hranu na otvaranju izložbe *Ljudi*, srpanj 2016.

7.1. POPIS PRILOGA

Slika 1. Posluživanje hrane nakon nogometne utakmice u Dugavama. 23. travanj, 2016. Dugave, fotografirao Damir Žižić.

https://www.facebook.com/zagrebotvorenigrad/photos/?tab=album&album_id=1059624090770003.

Slika 2. "Grah na svjetske načine" za Praznik rada u Pogonu. 1. svibnja, 2016. Savski nasip, Pogon, fotografirala Iva Grubiša

Slika 3. Pripremanje *hummusa* na Trnjanskim krijesovima. 7. svibnja, 2016. Savski nasip, Pogon, fotografirala Iva Grubiša.

Slika 4. Dan Afrike na Opatovini. 25. svibnja, 2016. Opatovina, fotografirao Sanjin Kaštelan. Preuzeto s:

https://www.facebook.com/zagrebotvorenigrad/photos/?tab=album&album_id=1071506826248396.

Slika 5. Dan Afrike na Opatovini, izrada nakita. 25. svibnja, 2016. Opatovina, fotografirao Sanjin Kaštelan. Preuzeto s:

https://www.facebook.com/zagrebotvorenigrad/photos/?tab=album&album_id=1071506826248396.

Slika 6. Dan Afrike na Opatovini, posluživanje hrane. 25. svibnja, 2016. Opatovina, fotografirao Sanjin Kaštelan. Preuzeto s:

https://www.facebook.com/zagrebotvorenigrad/photos/?tab=album&album_id=1071506826248396.

Slika 7. Dan Afrike na Opatovini, posluživanje hrane. 25. svibnja, 2016. Opatovina, fotografirala Iva Grubiša.

Slika 8. Etiopijska ceremonija pripremanja i ispijanja kave u Pogonu. 11. lipnja, 2016. Savski nasip, Pogon, fotografirala Iva Grubiša.

Slika 9. Oslikavanje murala u Vojnovićevoj ulici. 18. lipnja, 2016. Vojnovićeva ulica 19, fotografirao Damir Žižić. Preuzeto s:

https://www.facebook.com/zagrebotvorenigrad/photos/?tab=album&album_id=1088319651233780.

Slika 10. Otvaranje izložbe *Ljudi* na Cvjetnom trgu (a). 13. srpnja, 2016. Cvjetni trg, fotografirala Iva Grubiša.

Slika 11. Otvaranje izložbe *Ljudi* na Cvjetnom trgu (b). 13. srpnja, 2016. Cvjetni trg, fotografirala Iva Grubiša.

Slika 12. Okus doma poslužuje hranu na otvaranju izložbe *Ljudi* (a). 13. srpnja, 2016. Cvjetni trg, fotografirala Iva Grubiša.

Slika 13. Okus doma poslužuje hranu na otvaranju izložbe *Ljudi* (b). 13. srpnja, 2016. Cvjetni trg, fotografirala Iva Grubiša.

8. LITERATURA

APPADURAI, Arjun. 1988. „Introduction: Place and Voice in Anthropological Theory“. *Cultural Anthropology* 3/1:16–20.

ARCHER, Margaret. 2007. *Making Our Way through the World*. New York: Cambridge University Press.

ASSELIN, Olivier, Françoise DUREAU, Lucinda FONESCA, Matthieu GIROUD, Abdelkader HAMADI, Josef KOHLBACHER, Flip LINDO, Jorge MALHEIROS, Yann MARCADET i Ursula REEGER. 2006. „Social Integration of Immigrants with Special Reference to the Local and Spatial Dimension“ u: *The dynamics of International Migration and Settlement in Europe. A State of the Art*. Rinus Penninx, Maria Berger i Karen Kraal, ur. Amsterdam: Amsterdam University Press, 133-170.

BAZZINOTTI, Rianna, Danielle SLOMKA i Sandra KASUNIĆ. 2015. „Istraživanje: Percepcije i integracija izbjeglica u naselju Dugave“. U *Izazovi integracije – izvještaj za 2014. godinu*, ur. Sunčica Brnardić et al. Zagreb: Centar za mirovne studije, 15–25.

BENČIĆ, Sandra, Gordan BOSANAC, Goran MILETIĆ, Andrijana PARIĆ i Drago ŽUPARIĆ ILJIĆ. 2006. *Azil u Hrvatskoj: integracijske politike*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

BENDIX, Regina. 1989. „Tourism and Cultural Displays. Inventing Traditions for Whom?“ *Journal of American Folklore*, 102/404:131–146.

BRNARDIĆ, Sunčica, et. al. 2015. *Izazovi integracije – izvještaj za 2014. godinu*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

BUŽINKIĆ, Emina i Julija KRANJEC. 2012. *Integracijske politike i prakse u sustavu azila u Republici Hrvatskoj. Uključivanje azilanata i stranaca pod supsidijarnom zaštitom u hrvatsko društvo*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

CASTELLS, Manuel. 2000. *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.

CRESWELL, Tim. 2004. *Place: a short introduction*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell Publishing Ltd.

ČALDAROVIĆ, Ognjen. 2012. *Čikaška škola urbane sociologije. Utemeljenje profesionalne sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.

ČALDAROVIĆ, Ognjen i Jana ŠARINIĆ. 2008. „First signs of gentrification? Urban regeneration in the transitional society: The Case of Croatia“. *Sociologija i prostor* 46/3-4:369–383.

ČAPO, Jasna. 2011. „Dvadeset godina poslije. Stvaranje doma u kontekstu prisilno preseljenih osoba“. U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, ur. Jasna Čapo i Valentina Guljin Zrnić. Zagreb – Ljubljana: Institut za etnologiju i kulturnu antropologiju – Institut za antropološke in prostorske studije, 335–353.

DUKES, Thea i Sako MUSTERD. 2012. „Towards Social Cohesion: Bridging National Integration Rhetoric and Local Practice: The Case of the Netherlands“. *Urban Studies* 49/9:1981–1997.

FOX, Robin. s.a. „Food and Eating: An Anthropological Perspective“. *Social Issues Research Centre*, s.a. http://www.sirc.org/publik/food_and_eating_0.html (pristup: 13.08.2016.).

GIDDENS, Anthony. 1986. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge – Oxford: Polity Press.

GLICK SCHILLER, Nina i Ayse ÇAGLAR. 2009. „Towards a Comparative Theory of Locality in Migration Studies: Migrant Incorporation and City Scale“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35/2:177–202.

GOFFMAN, Erving. 2000. *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika.

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2006. „Antropološka istraživanja grada“. U *Promišljanje grada. Studije iz nove urbane antropologije*, ur. Setha M. Low. Zagreb: Naklada Jesenki i Turk, 7–17.

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2009. *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Naklada Jesenski i Turk.

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2013. GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2013. „'Nema alternative'(?): urbane promjene u Zagrebu na prijelazu stoljeća“. U *Hrvatska svakodnevica: Etnografije vremena i prostora*, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 31–65.

HADDAD, Emma. 2004. *Who is (not) a Refugee?* San Domenico: European University Institute.

HARRELL BOND, Barbara E. i Eftihia VOUTIRA. 1992. „Anthropology and the study of refugees“. *Anthropology Today* 8/4:6–10.

HOLTZMAN, John D. 2006. „Food and Memory“. *Annual Review of Anthropology* 35:361–378.

JANSEN, Stef. 2015. *Yearnings in the Meantime. 'Normal Lives' and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. New York – Oxford: Berghahn Books.

- KUTI, Simona i Saša BOŽIĆ. 2016. *Transnacionalni socijalni prostori. Migrantske veze preko granica Hrvatske*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- LEVITT, Peggy i Nina GLICK SCHILLER. 2004. „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society“. *The International Migration Review* 38/3:1002–1039.
- LOW, Setha M. 2006. „Uvod: Teorijsko promišljanje grada“. U *Promišljanje grada: Studije iz nove urbane antropologije*, ur. Setha M. Low. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 17–59.
- MALKKI, Lisa. 1996. „Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization“. *Cultural Anthropology* 11/3:377–404.
- PETROVIĆ, Duško. 2013. „Biopolitike izbjeglištva u ozračju krize političkog azila na Zapadu“. *Narodna umjetnost* 50/2:128–147.
- POZNIAK, Romana i Duško PETROVIĆ. 2014. „Tražitelji azila kao prijetnja“. *Studia ethnologica Croatica* 26:47–72.
- RAPPORT, Nigel i Joanna OVERING. 2000. *Social and Cultural Anthropology. The Key Concepts*. London – New York: Routledge.
- RODEN, Claudia. 2000. *The New Book of Middle Eastern Food*. New York – Toronto: Alfred A. Knopf – Random House.
- RODMAN, Margaret. 1992. „Empowering Place. Multilocality and Multivocality“. *American Anthropologist* 94/3:640–656.
- SASSEN, Saskia. 1991. *The Global City: New York, London, Tokio*. New Jersey – Oxford: Princeton University Press.
- SHEPHERD, Robert. 2002. „Commodification, culture, and tourism“. *Tourist Studies* 2/2:183–201.
- ŠARINIĆ, Jana i Ognjen ČALDAROVIĆ. 2015. *Suvremena sociologija grada. Od "nove urbane sociologije" prema "sociologiji urbanog"*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- TURGEON, Laurier i Madeleine PASTINELLI. 2002. „"Eat the World": Postcolonial Encounters in Quebec City's Ethnic Restaurants“. *The Journal of American Folklore* 115/456:247–268.

UZELAC, Kristina. 2014. „Gdje se u Zagrebu smjestila Europa“. U *Ponovno iscrtavanje granica: transformacije identiteta i redefiniranje kulturnih regija u novim političkim okolnostima*, ur. Marijana Belaj et al. Zagreb – Ljubljana: Hrvatsko etnološko društvo – Slovensko etnološko društvo, 87–109.

WU, Cary. 2016. „Moving from Urban Sociology to Sociology of the City“. *The American Sociologist* 46/1:102–114.

9. IZVORI

BERTEK, Tihana. 2016. „Umjetnost transformira grad“. *Kulturpunkt*, 12.07.2016. <http://www.kulturpunkt.hr/content/umjetnost-transformira-grad> (pristup: 06.08.2016.).

BUŽINKIĆ, Emina. 2014. *Okus doma*. Zagreb: Centar za mirovne studije.

CENTAR ZA MIROVNE STUDIJE. 2016a. *Smjernice za integraciju izbjeglica i iregularnih migranata u hrvatsko društvo*. lipanj, 2016. [http://www.cms.hr/system/publication/pdf/77/Smjernice za integraciju izbjeglica i iregularnih migranata u hrvatsko dru tvo.pdf](http://www.cms.hr/system/publication/pdf/77/Smjernice_za_integraciju_izbjeglica_i_iregularnih_migranata_u_hrvatsko_dru_tvo.pdf) (pristup: 11.08.2016.)

CENTAR ZA MIROVNE STUDIJE. 2016b. *Nefunkcionalna integracija za izbjeglice. Što sve država nije učinila za izbjeglice?* – Izvještaj za novinare, srpanj, 2016.

„DDZ2016: Druženje uz mural Zagreb: otvoreni grad?“ 2016. https://www.facebook.com/events/284730035248897/?active_tab=posts(pristup:06.08.2016.).

HRVATSKA NOVINSKA AGENCIJA. 2015a. „Kolinda za CNBC: Ne isključujem postavljanje ograde na granice, migranti lođe utječu na turizam“. *Index.hr*, 19.10.2015. <http://www.index.hr/vijesti/clanak/kolinda-bi-postavila-ogradu-na-granice-to-su-ekonomski-migranti-lose-utjecu-na-turizam/850188.aspx> (pristup: 24.08.2016.).

HRVATSKA NOVINSKA AGENCIJA. 2015b. „Ostojić pooštrio kriterije: 'Hrvatska više neće primati ekonomske migrante““. *Vijesti.hr*, 19.11.2015. <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1833489/ostojic-poostrio-kriterije-hrvatska-vise-nece-primati-ekonomske-migrante/> (pristup: 24.08.2016.).

Odluka o visini novčane pomoći tražiteljima međunarodne zaštite. 2015. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_12_135_2542.html (pristup: 19.08.2016.).

OKUS DOMA. <https://www.facebook.com/okusdoma/?fref=ts> (pristup: 19.08.2016.).

PROJEKT STVARANJE GRADA. <http://www.citymaking.eu/> (pristup: 19.08.2016.).

„Prvomajski grah na svjetske načine u Dugavama - šarenilo okusa, boja i ritma“. 2014. *Centar za mirovne studije*, 05.05.2016. <http://www.cms.hr/hr/azil-i-integracijske-politike/prvomajski-grah-na-svjetske-nacine-u-dugavama-sarenilo-okusa-boja-i-ritma> (pristup: 17.08.2016.).

SASSEN, Saskia. 2015. „Expulsions: a category for our age“. *SOAS University of London*, 19.05.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=jYFvOqiW3c8> (pristup: 26.08.2016.).

SENNET, Richard. s.a. *The Open City* – esej. <https://www.richardsennett.com/site/senn/templates/general2.aspx?pageid=38&cc=gb> (pristup:18.08.2016.).

SENNET, Richard. 2013. „The Open City“. *CRASSH Cambridge*, 19.03.2013. <https://www.youtube.com/watch?v=0uyHey4QuUE> (pristup: 18.08.2016.).

ŠOŠIĆ, Lovorka. 2016. „Više od 3000 izbjeglica ove godine izgubilo život na Mediteranu“. *Inicijativa Dobrodošli*, 30.07.2016. <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/07/30/vise-od-3000-izbjeglica-ove-godine-izgubilo-zivot-na-mediteranu/> (pristup: 10.08.2016.).

UNESCO. 2003. *Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Pariz: UNESCO. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention> (pristup 25.08.2016.).

UNHCR. 2010. *Convention and protocol relating to the status of refugees*. Geneva: UNHCR. <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10> (pristup:19.08.2016.).

„Zagreb: otvoreni grad? – Kampanja za Interkulturalni društveni centar“. 2016. *Operacija grad*. <https://operacijagrad.net/upgrade/zagreb-otvoreni-grad-kampanja-za-interkulturalni-drust-jveni-centar/> (pristup: 19.08.2016.).

Zakon o azilu. 2003. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_06_103_1363.html (pristup: 19.08.2016.).

Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti. 2015. <http://www.zakon.hr/z/798/Zakon-o-me%C4%91unardnoj-i-privremenoj-za%C5%A1titi> (pristup:19.08.2016.).

Zakon o socijalnoj skrbi. 2013. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_12_157_3289.html (pristup: 19.08.2016.).

10. SAŽECI

Integracija migranata u prostor grada – studija slučaja kulinarско jezičnog kolektiva Okus doma

Rad donosi etnološki i kulturnoantropološki te sociološki pogled na mogućnosti za integraciju migranata u Zagrebu, analizirajući primjer kolektiva Okus doma. Oslanjajući se na metode kvalitativnog istraživanja – promatranje sa sudjelovanjem i dubinske intervju, autorica polazi od pitanja: ostvaruje li se i na koje načine kroz djelovanje i aktivnosti kolektiva Okus doma integracija migranata, uzevši kao primjer grad Zagreb? Migrantima se prilazi kao aktivnim društvenim akterima koji sudjeluju u procesu kontinuiranog stvaranja grada, unoseći u njega, putem kulinarstva, elemente svojih kulturnih identiteta. Rad je podijeljen u dvije cjeline; prvu u kojoj se razmatra na koje načine članovi Kolektiva upisuju svoja iskustva u prostor i život grada, te u kakvom odnosu stoji angažman u kolektivu s jedne strane te iskustva grada s druge; i drugu kroz koju se analizira uloga hrane u radu Okusa doma i životima njegovih članova.

Ključne riječi: grad, integracija, hrana, migranti, Okus doma

Integration of migrants in the city – a case study on culinary-cultural collective Taste of home

By analyzing a collective called Taste of home, paper provides ethnological and cultural anthropological, as well as sociological, insight into the possibilities for migrant integration in Zagreb. Relying on qualitative research methods – participant observation and in-depth interviews, the author starts by questioning if Taste of home can (and in what ways), help the process of migrant integration, through activities it organizes, while taking the city of Zagreb as an example. Migrants are approached as active social actors who participate in the process of continuous making of the city. That being said, via food and gastronomy, they inscribe elements of their cultural identities into the city. The paper is organized around two main parts; the first part questions in which ways Taste of home members inscribe their experiences into the city, as well as what is the relationship between engagement in the Collective on the one side, and experiences of the city on the other; while in the second part, the author analyzes what is the role of food for Taste of home, and its members.

Keywords: city, food, integration, migrants, Taste of home